شورا

اوچنچی ییل

عــدد ۸ * سنه ۱۹۱۰

مندرجه‌سی:

ابن خلدون. الڭ مشهور والوغ اسلام مؤرخی.

باشقردلر. ما بعدی.
م. هادی.

قبردن تاوشلر. خالد ضیادن ترجمه. عبدالرحمن سعدی.

قرغزلرنڭ تاریخنه عائد.
اویغور.

میشارلر VII. تلانچی وسوداگرلکلری، سفاهت.
ظریف بشیری.

روسیه‌ده مسلمان مسئله‌سی. بو خصوصده بر روسنڭ فکری.
ف. ك.

غالله‌ی یولدزی. رسمی بله‌ن.

چین مملکتنه اسلامنڭ دخولی حقنده صحیفهٔ تاریخیه.
رحمة الله یالکیبایف.

مطبوعات خلاصه‌سی.

تربیه وتعلیم. بالالرنی تربیه وآنلرنڭ اخلاقنی تهذیب.
عبدالقیوم بهمانی.

تاشلانمش بالالر.
روسچه‌دن ترجمه.
محبوب جمال آقچورینا.

یادکار. عالمجان، صالحجان وعبدالله حضرتلرهم عبدالحمید کازاکوف رسملری. (علاوه)

اشعار. هجولر: آبدیل آبدولیچ که، شیخ سعدیدن، برنچی آپریلده زیارت‌پارتریتن یبارگان «دوستما.» دردمند.
یاز یته. آخوند شرف‌الدین الکوستراماوی

متنوعه. اوقو یازو بلمه‌وچیلر، کتبخانه‌می؟ وغیرلر.

چن بخت. (حکایه) آقتغی.

امام غزالی رساله‌سینی انتقاد I. ع. سوبندك.

اورنبورغده اون بش کونده بر چققان ادبی فنی وسیاسی مجموعه در

حکایت

همتلی بر بالا.

« قورسیقه » آطه‌سنده بر یاش آدوا کات لیتیتا اسـمنده غایت گوزل اولان بر قز ایله نکاحلنمش ایدی. بر قاچ ییللر صوڭ آدوا کات وفات اولوب خاتونی لیتیتا فقیر حالنده ٨ عـدد یتیم بالا ایله طول قالدی. عفیفه اولان بو خاتون اوشبو بالالرینی کوب مشقت ایله تربیه ایدر ایدی.

« آدملرنڭ دنیاده اولان سعادت و شـقاوتلری آنالرنڭ تربیه‌لرینه باغلیدر » دیرلر. لیتیتا اوشبونڭ ایچون بالالرینی تربیه ایتمکده بتون غیرتنی ایله طریشدی، خلقلری یوز ولماسون دیه صارقلر آرتندن یوروچی کتوچی مثالنده بالالرنڭ بتون یوزه‌مش طور- مشلرینی کوزاتوب طورر ایدی.

بزم بو اورنده سویلیه‌جك بالامز اوشبو سکز بالا آراسندن ایکنچیسی اوله‌چقدر. بو بالا ٦ یاشینه چیقدیغی صوڭ لیتیتا اوزلری طورمقده اولان آولنڭ مکتبنه تابشـردی. مکتب‌که یوردیکنده اوزی کبی بالالر بوڭا بالچقلر تاشلر ایله آتارلر، کوب وقت بالانفاچ آیاقلرینی قاناتورلر ایدی.

١٠ نچی یاشینه چیقدیغنده آطه‌نڭ غوبیرناطوری بر قـدر بالالرنی عسکر مکتبنده اوقور ایچون دیه خزینه حسابندن « پاریژ » شهرینه یباردیکنده بونلر آراسینه بزم بالامزده آلا کدی. « پاریژ » اورامینه واروب کردیکنده بورنلرنڭ زو لقلرندن اورام‌لرنڭ زینتلیلکلرندن، شهرنڭ مهابت وسلطنتلفندن بالانڭ هوشی کندی، سلا گایلرینی آغزوب واردیغنی سیز- میدر ایدی. حکومت بنالرینی، ایمپراطور سرای لرینی کوردیکنده بتون طوغانلرینی حتی آناسینی‌ده اونوتدی.

اوستی باشی آلاما، آیاغی یالانفاچ اولان بو فقیر و یتیم بالانی کوردیکلرنده کنـازلر و دوورنلر بالالری تعجب ایدوب‌ه‌پك اوزون کولدیلر وقوللرندن کلدیکی قدر مسخره قیلدیلر، اوز یانلرینه بونـدای آول بالاسینڭ کروب اوقوینی اوخشاتمادیلر، عقللرینه صغدرمادیلر.

کونلرنڭ برنده غایت آچیغی کلدیکنده یتیم بالا، مکتب شاگردلرینه: « سز بنم کیوملرمدن کوله‌سز، یتیم و فقیرلگم ایله مسخره قیله‌سز، گوزل بیلوگزکه: بایلق بر آیاقدر، آدم اوغلینڭ همتی بایلقده و آتا مرتبه‌لرنده دگل، بو ایسکی و یرتق کیوملرنڭ ایچنده کیم وار ایدیکن اوزاق وقتلر اوتماز، آڭلارسـز (قولنی کوکرینه صوغوب) بونده همه‌گزنی بنڭ ایده‌جك بر آدم واردر! » دیه خطاب ایتدی. اوشبو وقت بوڭا جواب اوله‌رق شاگردلرنڭ نه دیدیکلری و بوندن صوڭ نیندای معامله‌لرده اولدقلری بزلرگه معلوم توگلدر. معلوم اولانی شولدرکه اوشبو کوندن ٣٠ ییل صوڭ بزم یتیم بالامز « پاریژ » ده بیوك ایمپراطور اوله‌رق تخت‌که چیقمش و بتون « پاریژ » شهری ده « یاشاسون ایمپراطور! یاشاسون ناپالیون »! دیه قچقرمقده‌لر، تاوشلرینی بولوتلر اوستلرینه چیقار- مقده‌لر، بیوك پادشـاهلر تبریك تعظیم و احترام ایتمکله ایلچیلر کوندرمکده‌لر ایدی. اوشبو یتیم بالا ناپالیون بونا پارت ایدی. « همتلی بالا » دگامی؟.

* * *

« شورا » اوقوچیلرندن بری: « یـازو طانی طورغان اوغلـلرم و قزلرم — شورا — نی کوتوب طورالر، کلدیکی کونده جیولشوب قابنده اولان یازو- لرنی اوقیلر، شوندن قزق نابالر » دیه یازدیغی ایچون بو حکایتنی شونلرغه باغشـلاب یازدق. اگرده بونی اوقوب قزق تابسه‌لر دخی خبر قیلورسز، بلکه شونڭ کبی باشقه حکایتلرده یازلور.

اداره

شرق کتابخانه‌سی

صاحبی : احمد اسحاقی

اورسق شهرنده

تأسیسی ۱۹۰۶

Адресъ: *Орскъ*, Оренбург. губ.
Ахмеду Исхакову.

« شرق کتابخانه سی » نده مصر ـ استانبول ـ هند ـ
بیروت مطبوعاتی کلیتلی صورتده موجود در .
مکتب ومدرسه‌لر ایچون هر فندن ، هر تورلی درس
کتابلری ، کوبلب آلغوچیلرغه‌غایت آرزان بهاایل کوندرلمکده در .
مفصل « اسامی الکتب » بوش بیارلور .
زادانکه‌سز نالوژ ایله بیارلماس . بر سپارش (زاکاز)
نڭ دورتدن بری قدر زادانکه بیاریلورگه تیوشلی .
پوچته مصارفی آلوچیدن .

« وقت » مطبعه‌سنده

هرتورلی کتابلر ، خط و اسچوط بلانقه‌لری ،
کانۋیرتلر ، طوی وضیافت ایچون زاپیسکه‌لر ،
تبریك هم ویزیت کارتوچکه‌لری نفیس
وگوزل روشده اشلنه‌در . چیتدن صورا-
توچیلرغه تیز مدتده اشله‌نوب بیارله‌در .

آدرس :
Оренбургъ, Редакція газ. „ВАКТЪ“

„تل یاریشی“

مجموعه‌سی
باصلوب تمام اولادر .

„کریمف ، حسینف شرکتی“ کتبخانه‌سنده

کلیتله موجود کتابلر :

بهاسی پوچته ایله

مشهور خاتونلر اثر
رضاءالدین بن فخرالدین ۱ صوم — ۱ صوم ۲۰ تین
تذکرهٔ مستوره یاش
قزلره هدیه ۲۰ « ۲۴ «
ترك خانملری فرانسوزچه‌دن
ترجمه ۸ « ۱۰ «
مسلمه‌لر حریتی اسلام قزینڭ
اوّلگی وحاضرگی حالی محرره‌سی
گلنار خانم ، ر . رقیبف ترجمه‌سی ۵ « ۷ «
خانملره مخصوص عائله درسلری
محرری ملك زاده فؤاد ۴۰ « ۴۸ «
تحریر المرأة I مؤلفی قاسم
بك امین ۲۵ « ۲۹ «

المرأة الجدیده II ۳۹ « ۵۳ «
دور عالم اثر عبدالرشید ابراهیم ۴۰ « ۴۸ «
دهریلرڭ مذهبلرنی ابطال
و آنلرنڭ مذهبلرینی
وحاللرنی بیان ۲۰ « ۴۲ «
مناصب دینیه اثر رضاالدین
بن فخرالدین ۲۵ « ۲۹ «
خزینه وزیمستوا مکتب
وزکات اثر ر . فخرالدین ۲۵ « ۲۹ «
پاپالر وملالر یاخود ایوان
غوس تاریخدن بر واقعه ۲۵ « ۲۹ «
اسلام وهانوتو مؤلفی محمد
عبده ، مترجمی ذ . قادری ۲۵ « ۲۹ «
واق بورچ اورنلری ۱۰ « ۱۲ «

ОРЕНБУРГЪ
یاکه
УФА
} Т-во „КАРИМОВЪ, ХУСАИНОВЪ и Ко“.

«وقت» اداره خانه‌سینڭ اوز مطبعه‌سنده نفیس روشده اعلا کاغدگه باصلوب چققان
توبانده‌گی اثرلر اداره‌ده هم مشهور کتابچیلرده صاتلمقده‌در. اداره‌دن یوزلب آلوچیلرغه
مخصوص اسکید که قیلنور. آدرس: Оренбургъ, редакція газ. „ВАКТЪ“

ایکنچی مرتبه باصیلوب چقدی:

رحمت الٰهیه مسئله‌سی

رحمت الهیه‌نڭ عمومیتی مسئله‌سی محترم موسی افندی بیگییف‌نڭ قوزغاتوی ایله کوتاریلوب هر یرده مناظره و تورلی قیل قال‌لرگه سبب بولمش ایدی. حقیقتنی ایضاح ایچون محررمز رضاءالدین حضرت بو مسئله‌ده علماء کرامنڭ اثرلرن تفتیش قیلوب مشهور مجتهد «ابن القیم الجوزیه» حضرتلرینڭ «حادی الارواح» کتابنده‌غی بو خصوص‌نی جامع فصلندن اقتباس همده اوز طرفندن بیك مفید شیلر علاوه ایتوب بیك قیمتی بر اثر میدانغه کتورمش. برملب ۱۰ تین، پوچته ایله ۱۲ تین.

محمد علیه السلام

اثر رضاءالدین بن فخرالدین. الڭ معتبر اصللردن آلنوب یازلمش بر اثر بولدیغی جهتندن هر کم ایچون؛ خصوصا مکتب‌ده بالالرغه اوقتور ایچون، غایت موافق بر اثردر. هر کم آڭلارلق صورتده پیغمبرمزنڭ حیاتی، نبوتی و اشلری بیان قیلنمشدر. نفیس صورتده، بویاولی رامکاده باصلغان؛ غایت یاخشی کاغدده. حقی ۲۰ تین، پوچته ایله ۲۴ تین.

تاریخ اسلام

استانبولده مکتب سلطانی مأذونلرندن عثمان جلیللر اثری. ابتدائی ورشدی مکتبلرده اوقوتمق همده بولای مطالعه ایدوب فائده‌لنمك ایچون غایت آچیق ترکی تلنده «تاریخ اسلام» ۲ نچی مرتبه باصلوب چقدی. حقی ۱۸ تین، پوچته ایله ۲۲ تین.

جغرافیای عمرانی

گیمنازیا وریالنی مکتبلرده درس ایتلوب اوقتولا طورغان درس کتابلرندن استفاده ایله فاتح کریموف و نورالدین آغه‌یف طرفندن ترتیب ایدلگان بو جغرافیا کتابی اوز تلمزده برنچی مرتبه اوله‌رق باصلمشدر. تلی آچیق، افاده‌سی یڭل، مکتبلرده درس کتابی اوله‌رق قبول ایتلورگه بیك مناسبدر. معلملر بر مرتبه بو کتاب ایله طانشسه‌لر آلوب اوز شاگردلرینه تدریس ایته‌چکلری وفائده‌سی کوب کوریله‌چکی شبهه‌سزدر، نفیس روشده باصلغان و ۱۰۰ بیتدن آرتق اولان بو کتابنڭ بهاسی بره‌ملب ۳۰ تین، پوچته مصرفیله ۳۶ تین.

ترویسکی علماسی و اصول جدیده

اصول جدیده‌نڭ شرعا وعقلا مقبولیتی هم آنڭ سلفلر اصولی ایدیگی حقنده، باشنده مشهور الشیخ زین الله النقشبندی حضرتلری بولدیغی حالده، ترویسکی علماسینڭ امضاسیله اعلام نامه، عمومی نصیحت هم «وقت» طرفندن قوشلغان بر مقدمه‌دن عبارت آچق ترکی تلده بر رساله اولوب گوزل روشده ۲ نچی مرتبه باصلوب چقدی. بهاسی ۵ تین، یوزی ۳ صوم.

ТИП. ГАЗ. „ВАКТЪ“ ВЪ ОРЕНБУРГѢ.

سنه ۳ عدد ۸

ربیع الاخر ۱۸ سنه ۱۳۲۸ آپریل ۱۵ ۱۹۱۰ سنه

مشهور آدملر والوغ حادثه‌لر

ابن خلدون

مشهور اسلام مؤرخلرندن اولان بو کیمسه‌نڭ کنیه‌سی ابو زید، لقبی‌ده ولی‌الدین اولوب اسمی عبدالرحمن بن محمد بن محمد بن محمد در. «ابن خلدون» دیه مشهوردر. اوننچی باباسی اولان «خالدون بن عثمان» جزیرة عربده اولان «حضرت موت» ولایتندن اولوب، اندلس مملکتنه هجرت ایتدی و «قرمونه» ده مقام طوتدی. صوڭره ابن خلدون بابالری «قرمونه» دن «اشبیلیه» شهرینه (بو کونده اسپانیه‌ده ولایت مرکزی اولان «سویله» اسمنده مشهور و بیوك بر شهردر) کوچدیلر. اوچوننچی قرن هجریده اوشبو شهرنڭ معتبر فامیلیه‌لرندن اولوب کوب یر صولرغه مالك اولدقلری معلومدر. «اشبیلیه» اسپانیوللر طرفندن ضبط ایدلدیکی صوڭ ابن خلدون بابالری بوندن هجرت ایدوب کیتدیلر و «تونس» گه واروب اورنلاشدیلر.

ابن خلدون ۷۳۲ـ ۱۳۳۲ تاریخی شهر رمضان باشنده «تونس» ده دنیاغه کلوب اوزینڭ آتاسندن وشول وقتده علم ایله ممتاز وکمالت ایله معروف اولان بر چوق استاذلردن تحصیل علم قیلدی.

تونس ولایتنده کوچلی بر طاعون خسته‌لگی ظهور ایدوب ابن خلدون آتا و آناسینی، اقربا و استاذلرینی غائب ایتدی و اوشبو جهتدن الوغ قایغوغه توشدی. اوشبو حسرتینی بر آز اولسه‌ده اونودمق نیتی ایله آفریقاگه سیاحت ایدرگه طوردیغنده تونس حاکمی ابو اسحاق تکلیفی ایله ۷۵۳ـ ۱۳۵۱ تاریخنده آڭا کاتبلك خدمتنه کردی. بونده بر قدر وقت دوام ایتدکندن صوڭ «سبته»، «جزائر»، «تلمسان» و «بکره» طرفلرنده سیاحت ایتدی وشول یرده اولان حاکملر و پادشاهلردن کوب حرمتلر کوردی.

ابن خلدون پك یاش بر یکیت اولدیغی حالده علم و فضل ایله شهرتی چیقوب اسمی تیللرده ومجلسلرده سویلانور، حسن خلقی ومعرفتی ایله مدح اولنور ایدی؛ اوشبو وقت فاس سلطانی اولان ابوعنان طرفندن چاقرلمقله ۷۵۵ ـ ۱۳۵٤ ده «فاس» که کلدی وکندیسی هیچ آرزو ایتمادیکی حالده سلطاننڭ تکلیفنه کوره کاتبلك خدمتنه کردی. میقده چیقماغان بر یکیت‌نڭ بوندی بیوك اورننی اشغال ایتدیکندن کندیسینه حاسدلر ظهور ایدوب اوزاق وقتلر اوتمادی اوشبو حاسدلرنڭ افترا و تزویرلری سببلی اورنندن عزل و حبس اولندی. حبسده وقتنده سویله‌مش اثرلی قصیده‌لری وبیتلری واردر.

ابو عنان وفات اولدیغندن صوڭ ابن خلدون حبسدن آزاد اولنوب «فاس» حاکمی ابو سالم اوزرینه کاتب اولندی (۷۶۰ — ۱۳۵۹ ده). بو اورنده دخی بزقدر ماجرالر کچردیکی صوڭ اندلس مملکتنه سفر قیلدی و ۷۶۴ — ۱۳۶۲ ربیع الاولنده «غرناطه» شهرینه کردی ومشهور وزیر لسان‌الدین ابن خطیب (۱) دلالتی ایله پادشاه ابن احمر حضورینه قبول ایدلنوب زور احترام کوردی. بوندن خرستیان مملکتی اولان «قشتاله» گه واردیغنده پادشاهی طرفندن اکرام اولندی. «اشبیلیه» ده آتا وبابالرندن قالمش یرلرینی کیرو قایتارمق شرطی ایله قشتاله پادشاهی «اشبیلیه» ده قالمقنی تکلیف ایتدی ایسه‌ده ابن خلدون بوڭا رضا اولمادی وکیرو قایتوب کتدی.

«غرناطه» غه قایتدیغنده خاتونی و بالالرینی صاغندیغنی سبب کوستروب، سفر قیلور ایچون دیه ابن احمردن اذن صوردیغنده ابن احمر بوڭا رضا اولمادی بلکه خصوصی صورتده کویمه بیارتوب عائله‌سینی «غرناطه» غه کتورتدی.

صوڭره حاسدلرینڭ‌تون‌کون سعیلری‌سببندن‌وزیر لسان‌الدین ایله آرالرینه صالقونلق توشدیکندن ابن خلدون «غرناطه» دن کیتدی و «بجایه» گه واردی و آنڭ حاکمی ایسه ابن خلدونی اوزینه وزیر نصب ایتدی. اوشبو وظیفه‌سینی ادا قیلوب طوردیغنده دشمنلر سؤ قصدینه مبتلا اولدیغندن استعفا قیلورغه مجبور اولدی و صحرای کبیر طرفنده اولان «بسکره» گه کیتوب شول یرده اقامت اختیار قیلدی.

بوندن صوڭ تلمسان حاکمی ابو حمو طرفندن ایلچی اوله‌رق «اندلس» گه واردیغنده فاس حاکمی طرفندن توقیف و حبس ایدلدی. بر کون صوڭره حبسدن چیقارلوب احترام ایله حکومت مأموریتنه تعیین قیلندی. فاس حاکمندن رخصت آلوب ۷۷۶ — ۱۳۷۴ ده ینه «اندلس» گه کتدی و ابن احمر طرفندن بیوك احترام ایله وزیر لسان‌الدین یرینه وزیر تعیین ایدلدی. عائله‌لرینی کتورمك اولوب تلمسان‌گه واردیغنده تلمسان حاکمی مأموریت ویررگه ایستدیکنده امورسیاسیه‌دن نفرت ایتدیکنی بیان ایله اعتذار قیلدی و «بنو سلامه» قلعه‌سینه کیتوب مطالعه‌گه و مشهور تاریخنی یازارغه کرشدی.

۷۸۰ — ۱۳۷۸ تاریخنده ابن خلدون، اوزینڭ اصل وطنی اولان «تونس» شهرینه قایتوب درس ایتورگه باشلادی. علم اهللری و شاگردلر، بالغه جیولمش چبن مثالنده اطرافینی ساروب آلدیلر. بو حالنی کوردیکنده ملالر حسد قیلوب هجوم ایدرگه کرشدیلر. عوامنی اغوی قیلوب افترا و تزویرلر ترتیب ایتدیلر، بونلرنڭ جفالرندن قورتولمق نیتی ایله مجبوری صورتده ۷۸۴ — ۱۳۸۲ شعباننده دڭزده «اسکندریه» گه سفر قیلدی. دڭز اوستنده قرق تاولك اوتدیکنده «اسکندریه» گه یتدی وآندن قاهره گه کلوب جامع ازهرده تدریس ایدرگه باشلادی. مصر سلطانی برقوق طرفندن امام مالك مذهبنده قاضی القضاة تعیین اولنوب بر قدر ییللر طوردی ایسه‌ده توره‌لرگه مداره ایتمادیکندن حکم وقتنده هیچ بر شفاعت قبول ایلمادیکندن طوغروسی اوزینڭ طوغریلغی سببندن بو وظیفه‌سندن‌ده استعفا قیلورغه مجبور اولدی.

ابن خلدون ۷۸۹ — ۱۳۸۷ تاریخی رمضاننده حج سفرینه کتدی و حج قیلدیغی صوڭ تکرار مصرغه قایتدی و ۷۹۷ ده مشهور تاریخنی یازوب تمام قیلدی.

شامغه واردیغنده، اول مملکتلر تیمرلنگ طرفندن ضبط اولنوب ابن خلدون هم بونڭ قولینه توشدی. فقط تیمرلنگ کوب التفاتلر قیلوب مصر مملکتنه اوزاتمشدر. (۸۰۴ — ۱۴۰۰ ده).

«تونس» ده قالان عائله‌سی اوزینڭ چاقروینه

(۱) غایت عالم و فصیح بر وزیر اولوب «الاحاطه فی تاریخ غرناطه» اسملی بیوك بر تاریخی واردر. احمد المقرینڭ: «نفح الطیب من غصن الاندلس الرطیب وذکر وزیرها لسان‌الدین بن الخطیب» نام دورت بیوك جلدده اولان اثری اوشبو وزیر حقنده تألیف ایدلمشدر. لسان‌الدین ابن خلدوندن ۱۹ یاش الوغ ایدی. حبس ایدلنوب غایت فلاکتلی روشده قتل اولندی.

کوره مصرغه هجرت ایدوب کلدکلرنده کویمه‌لری دکزده غرق اولوب ابن خلدوننك خاتونی، بالالری و اقرباسی تماما هلاك اولدیلر. بو سببدن ابن خلدون قرارسز مصیبتلرگه دوچار اولدی.

بوندن صوك ابن خلدون حکومت اشلرندن و عمومیت اوزرنده خلق آراسندن چکلوب عمرینی تألیف و مطالعه ایله کچرمشدر.

ابن خلدون اوز عصرینك انابتلی عالملرندن ومستثنا فاضللرندن خصوصا اجتماعی و عمرانی حاللر ایله تاریخ فلسفه‌سینی بیلوچی نادره‌لردن اولمش ایسه‌ده هیچ بر اورنده باصاوب اوطوروب نشر علم قیلمق و درس ایله شغللنمك نصیب اولمامشدر. بیچاره، بتون عمرینی حاسدلر زهرلب، هربر اشینه مانع اولوب طورمشلردر. ابن خلدون غایت صاف خلقلی وعالی جناب اولدیغندن بونلرغه مقابله ایتمامش و مدافعه‌لر ایله مشغول اولمامش، شول جهتدن کندی سی بتون عمرینی فلاکت و نکبت ایله کچرمشدر.

ابن خلدوننك ادبیات، منطق و باشقه فنلرگه دائر تألیفلری وگوزل اشعاری کوب اولمش ایسه ده شهرتی تاریخ ایله اولمشدر.

«غرناطه» شهری حقنده اولان تاریخندن پارمه بر نسخه‌سی بوکونده اسپانیه‌ده «اسکوریال» کتبخانه‌سنده محفوظ اولنور.

«العبر و دیوان المبتداء والخبر فی تاریخ العرب و العجم و البربر و من عاصرهم من ذوی السلطان الاکبر» اسمنده اولان تاریخی اڭ مشهور اثرلردندر.

اوشبو تاریخنك مقدمه‌سی فرنك عالملرینه آنچق اوشبو عصرده‌غنه معلوم اولان عمرانی و اجتماعی حاللردن بحث ایتدیکندن و تاریخ فلسفه‌سینی مشتمل اولمغله عبارتی فصیح و بلیغ، غایت لذتلی ترتیب ایدلدیکندن هیچ وقت بازاری توشمیه‌چك اثردر.

فرنکلر نظرنده ابن خلدوننك شهرتی اوشبو مقدمه سببندندر. عرب لسانینك محسناتنه واقف اولان کیمسه‌لر بونك عبارتی گوزللگندن حیران قالورلر. اما تاریخدن بحث ایدلمش جزلرینه کلنچه: بونك مدح ایدرگه‌ده انتقاد قیلنورغه‌ده تیوشلی جهتی واردر. عربلر، بربرلرنك تاریخلری حقنده آوروپا مؤرخلرینك معلوماتلرینه مأخذ اوله‌چق روشده تفصیل ایله یازمقی اوشنداق ترك قوملری و دشت قپچاق حکومتی حقنده خیلی درست خبرلر درج ایتمکی جهتندن مدح قیلنور.

عبارتینك چوالچق و ربطسز اولمقی، یوزلر ایله ییللر حقنده بر شی یازمقسزین مهمل قالمقی، اشخاص اسملرینك املالرنده خطالر و نسخه‌سنده آچیق قالمش اورنلر کوبلگی، واقعه‌لرنك ترتیبسزلگی، قبطلر و آشورلر، عبرانیلر، یونانلو و روما- لولر حقنده آرتق قسقه یازلمقی ایله انتقاد قیلنورلر.

ابن خلدون تاریخی اڭ ایلك مرتبه اوله‌رق فرانسزلردن «بارون دی سلاین» اجتهادی ایله ٧ بیوك جلدده ١٢٦٧ — ١٨٥١ ده جزائرده و ١٢٨٤ — ١٨٦٧ ده مصرده «بولاق» ده طبع اولنمشدر. مقدمه سی اوزیگنه ١٢٦٢ — ١٨٤٧ دن ١٢٦٧ — ١٨٥١ گه قدر جزائرده «کاتارمار» اسمنده بر مستشرق طرفندن ١٢٧٤ — ١٨٥٨ ده ٢ جلدده «پاریژ» ده؛ آندن صوك ١٢٩٦ — ١٨٧٩ ده و ایکنچی دفعه ١٢٩٩ — ١٨٨٢ ده، اوچونچی دفعه ١٣١٩ — ١٨٩١ ده «بیروت» ده طبع اولنمشدر. اوشبو مقدمه‌نك ترکیچه و فرانسزچه ترجمه ایدلدیکی مرویدر.

ابن خلدون هجری ایله ٧٦ یاشینه ایرشوب ٨٠٨ — ١٤٠٦ ده مصرده وفات اولدی (٨٠٦ هم ٨٠٧ ده وفات اولدی دیوچیلر هم وار).

مقالەلر :

بخارا مملکتی (*)

احوال تاریخیەسی

بخارا مملکتینڭ ایسکی و یڭی اولەرق ایکی تاریخی واردر. ایسکی تاریخی ماورأ النهر (ترانسو- قسانیه) تاریخندن و یڭیسیده حاضرگی بخارا تاریخندن عبارتدر.

تاشکند تیمر یولینڭ توشلك طرفنده اولان «آرال» دڭزینه «جیحون» و «سیحون» اسمنده ایکی بیوك ییلغه قویلور. ایشته «ماورأ النهر» دیه «جیحون» ییلغەسینڭ اوڭ طرفینه ایتولنور ایدی، لکن بونڭ اولان حکومتلر مذکور ییلغەنڭ صول طرفنیده ضبط ایتد- یکلرنده ماورأ النهر اسمی اول یرلریده شامل اولدی.

بخارانڭ ایسکی و یرلی خلقلری ایران قومینه وزرداشت مذهبنه منسوب اولدقلری روایت ایدلنور.

دین مبین اسلام ظهوری وقتنده بخارا مملکتنده «خاتون» دیه مشهور بر خاتون حکومت سورر ایدی. اسلاملر ایران وعراق ولایتلرینی ضبط ایتد- یکلری صوڭ بخارا مملکتینەده آیاق باصدیلر وماورأ النهر حکومتنی اوزلرینه تابع ایلادیلر.

اسلاملر بخارانی ضبط ایتدیکلری صوڭ اهالینڭ مسلمان اولمقی حقنده کوب اجتهادلر قیلدیلر. امیر قتیبه ۹۴ - ۷۱۳ تاریخنده اڭ ایلك مرتبه اولارق بر جامع شریف تأسیس ایتدی و عبادتلرنڭ فارسی لساننده اجرا ایدلمکینه مساعه ویردی، قرآن شریف فارسی لسانی ایله اوقولدیغی وقت رکوع قیلورغه ایدیکن بیلدرمك ایچون آرتلرندن «نکینتا نکینت!» وسجدەکه وارمقی بیلدرر ایچون «نیکونیا نیکونی!» دیه قچقرلور وجمعه نمازینه واروچی بخاراليلرغه بیت المالدن ایکی درهم مکافات ویرلوب طورر ایدی. ایشته اوشبو قدر فدا کارلکلر کوستردیکلری سببندن نهایت بخارا خلقینی اسلام مذهبنه کرتورگه موفق اولدیلر ونهایت بیوك بخارا مملکتنی خراسان ولایتندن بر قسم ایدوب قالدردیلر. لکن بوڭا قدر زرداشت، پوتپرست واسلام مذهبلری طوغروسنده بر چوق قانلی صوغشلر اولوب کچدی.

اوچونچی قرن هجری آخرنده ظهور ایتمش اولان سامانیلر الوغ بر نفوذ وقوت کسب ایتدیلر، ماوراء النهر مملکتیده تمام بونلرنڭ تصرفنه کردی. ۲۸۷ - ۹۰۰ تاریخنده تختکه چیقمش اولان اسماعیل بن احمد ماوراءالنهری خراسان ولایتندن آیروب مستقل بر حکومت ایلادی وپایتختیده «بخارا» شهری اولنور ایدی. اوشبو اسماعیل زماننده بخارا مملکتی کسب هنر، علم و معرفت طوغروسنده پك یوقاری کیتوب مدنیت مرکزی صانالورغه باشلادی. عالم وفاضللر، ادیب و شاعرلر، محرر و فیلسوفلر ظهور ایدوب، بخارا شهری اسلام وعلم دنیاسی اولدی.

سامانیلر انقراضندن صوڭ ماوراء النهر حکومتی سلچوق ترکلرینه کوچدی ایسەده رسمی تل فارسیچه اولدیغندن ترکلکنڭ علامتی پك آز کورنور ایدی. سلچوقلر صوڭنده خوارزم شاهلر و آنلردن صوڭ ده ٦١٤ - ١٢١٨ تاریخلرنده چنگیز خان تصرفنه توشدی. چنگیز خان، بتون مملکتنی دورت اوغلینه تقسیم ایتدیکی وقت ماوراء النهر چغتای خان حصەسینه توشدی واوشبو سببدن بو مملکتلر چغتای خاناغی و چغتای خلقی دیه شهرت کسب ایتدی. آز وقتلر صوڭ چغتای بالالری و تورونلاری اسلامه کلدیکلر-

---

(*) باشی ۳ نچی عدده.

ندن ماوراء النهر مملکتی تکرار اسلام دولتی اولدی.

چنگیز نسلندن اولان حکومت ضعیفلاندیکی صوڭ اویغور ترکلرندن اولان تیمرلنگ ظهور ایدوب بتون ماوراء النهر مملکتنی اوز قولینه آلدی. بونڭ پایتختی «سمرقند» شهری ایدی.

تیمرلنگ زماننده «سمرقند» شهری شرقده اولان «غوبی» صحرالرندن باشلاب استانبول یاننده اولان مرمره دڭزینه قدر، ایرتش ییلغه‌سندن هندستانده اولان «غانغ» ییلغه‌سینه قدر اورنلرنڭ مرکزی اولوب دورت طرفینه امر و فرمانلر تارالوب طورر ایدی.

تیمر نسلی منقرض اولدیغی صوڭ ماوراءالنهرنی «اوز باك»لر ضبط ایتدیلر. فقط بونلر عصرنده ماوراءالنهرنڭ سیاسی اعتباری بتون بتونه غائب اولوب کچوك اولان یالگز بر «بخارا» خانلغندن عبارت اولوب قالدی.

آل تیمردن صوڭ شیبانیلر و آنلردن صوڭ ده اشترخانیلر (*) حکومت سوروب هر ایکی حکومت ایران وخوارزم ایله صوغشدقلری سببندن بتون قوتلرینی تلف ایتدیلر.

شیبانیلردن اوز ون مدت قدر حکومت سورمش اولان عبد الله خان بخاراده خیلی مدرسه‌لر، مسجدلر، کروانسرایلر بنا ایدوب یوللر صالدردیغی و شهرلر آراسنده پوچته‌لر یورتدیکی سببندن علم و معرفت، ثروت و مدنیت گوزل ترقی ایتمشیدی.

قزاق خانلرندن و بوکون روسیه‌ده اولان توکیلوفلرنڭ یراق بابالری اولان توکل خان بخاراغه هجوم ایتدیکنده مغلوب اولدیغندن اثرلنوب وفات ایتدی (۱۰۰۶ تاریخنده).

اشترخانیلر انقراضندن صوڭ خاتونلر طرفندن چنگیزخان‌غه طوتاشمقده اولان «منغت»لر حکومتی باشلاندی. بوکونگی خانلر ایشته اوشبو «منغت» سلاله‌سندندر. بونلردن بوکونگه قدر اون عدد خان اولمشدر.

روسیه دولتی ایله بخارا آراسنده پك کوب عصرلردن بیرو سودا یورمش ایسه‌ده بو طوغروده لازم درجه‌ده مفصل معلومات یوقدر. پادشاه آلیکسی (۱۰۸۸-۱۶۷۷ده وفات) طرفندن بخاراغه بر ایلچی هیئتی یبارلدیکی واوشبو هیئت ایچنده محمد یوسف قاسیموف اسمنده بر مسلمان اولدیغی‌ده مرویدر.

آلیکسی‌نڭ اوغلی الوغ پیتر هم سودا معامله‌سی آچمق قصدی ایله بخاراغه ایلچی کوندرمشیدی. (پیتر ۱۱۳۷-۱۷۲۵ده وفاتدر). یلزاویته زماننده ۱۱۶۴-۱۷۵۱ تاریخنده بخارا و هندستان طرفلرینه سودا قصدی ایله بر جماعت اورنبورغ شهرندن چیقوب کتمشلر ایدی. (بونلر ایچنده اسماعیل اسمنده بری اوز ینڭ سیاحتنی رساله شکلنده ترتیب ایتمشدر). بوندن صوڭ روسیه ایله بخارا آراسنده سودا کروانلری یوروب ایلچیلرده کیلوب کیتوب طورمشلردر.

مظفر خان، خوقند حکومتی ایله صوغشدیغی وقت، روسیه دولتی فرصتدن استفاده ایتمکله بخاراغه تابع اولان ترکستان، چمکند و تاشکند شهرلرینی ضبط ایتدی و رومانوفسکی اسمنده گنیرال قوماندانسنده اولان روس عسکری ۱۲۸۳-۱۸۶۶نچی ییل ۲۰نچی مایده «سیحون» ییلغه‌سی بوینده بخارا عسکری ایله اوچراشوب آنلره غالب اولدی و مظفر خان عسکرینی قاچارغه مجبور ایتدی. بوندن بر ایکی ییل صوڭ روس عسکری «سمرقند»، «کته قورغان» وغیر شهرلرنی ضبط ایلادی. صوغش مصرفی اولمق اوزره مظفر خان روسیه‌گه یاروم میلیون صوم دان تولادی.

بوندن صوڭ روسیه سوداگرلری بخارانڭ هر یرنده و هر شهرنده سودا قیلوب یوررگه ایرکلی اولدی. اوشبو کوندن اعتبارا بخاراده استقلال بتوب، روسیه‌گه تابع اعتبار اولنمشدر. بوندن صوڭغی حاللر هر کیمه معلوم اولدیغندن تفصیلات ویررگه لزوم کورلماز.

(*) اصللری حاجطرخان شهرندن کلدیکاری ایچون بونلرغه «اشترخانیلر» دیورلر.

باشقردلر (*)

باشقرد یيرلرینك كيڭلگى و یاخشیلقى، الوغ اورمانلرنده هر تورلی قوش، قورت وجانوارلرنك كوبلگى، باشقرد آره‌سنده بولغان كشیلرنك باشقرددن حساب اولنوب عسكرى خدمتدن عفو اولنوچیلغى، یاصاقنك آزلغى، توز كوللرندن تورنگ بوش آلنوچیلغى ایسكى وقتدن بیرو چیت خلقلرنى قزقدیره؛ هر كون وهر ساعت بو یيرلرگه كیلوچیلر آرتوب تورا ایدى.

كیلوچیلر هر تورلی طائفه‌دن وار ایدیسه‌ده، كوبراگى قزان گوبیرناسنده‌غى تاتار، چیرمش، چواش، ۋاتاك، موردوا كبى طائفه‌لردن عبارت ایدى. ۱۷۱۰ سنه‌لرده باشقردلرنك حسابى ۳۵ - ۴۰ بڭدن زیاده دگل ایكان، ۱۷۳۰ سنه‌لرده شول چیتدن كیلوچیلرنك كوبلگى سببندن یوز بڭدن آشوب كیتدى. باشقرد یيرلرى باشقردلرنك ملكى حساب ایدلدكندن، چیتدن كیلگان آدملر جیر ایچون باشقردلرغه آقچه تولاب توررغه مجبورلر ایدى. میشار طائفه‌لرى باشقرد یيرلرینه كلگان آدملرنك بیك ایسكیلرى اولدقندن بعضلرى اوزلرینه مخصوص یيرلرگه مالكلر ایدیسه‌ده، بونلرنكده كوبسى باشقردلرغه آقچه تولاب توررلر ایدى. لكن ۱۷۳۶ نچى سنه‌ده پادشاه طرفندن بر اوكاز نشر اولنوب، باشقرد یيرلرى خزینه‌یه آلندى و بونك ایله برابر باشقردلرنك یيرگه خواجه‌لكلرى بترلوب، بو یيرلرده بولغان باشقه طائفه‌لر باشقردلرغه قول حكمنده اولودن آزاد ایدلدى. چیتدن كیلگان آدملره بویله ایركنچیلك اولغاچ، كیلوچیلرنك صانى تاغن بر نچه اولوش آرتدى. برنچى حساب بوینچه تیپتار و بو بیل طائفه‌لرینك صانى ۱۱۲۹۴ جاندن عبارت ایكان، ایكنچى حسابده ۲۹۸۲۰ جانغه یيتمش ایدى.

كرك باشقرد وكرك باشقه اولسون باشقردستانده تورغوچى اهالینك خزینه‌یه ویردكلرى داخود (ویرگو) بیك آز ایدى. مثلا، یورت حسابى ۸۳۹۵ كه ایرشكان یاصاشنای باشقردلردن سنوى ۲۰۵۴ صوم ۷۸ تین یاصاق آلنوب، هر برسى بر نچه جماعتدن عبارت اولغان یورت باشینه ۲۵ تیندن آرتق دوشمیدر ایدى. اما ۱۴۳۱ یورتدن عبارت طارخانلر بو یاصاقنیده تولامیلر ایدى. میشار طائفه‌لرى اوللرده یاصاق تولیلر ایدیسه‌ده، باشقرد فتنه‌لرى آره‌سنده كوب ضرر كوردكلرندن حكومت بو یاصاقنیده آنلردن عفو ایلمش ایدى.

بارسى ۵۶۵۵ یورتدن عبارت تیپتار وبو بیللرغه‌ده بر وقت جان باشندن تولاو صالنمش ایدى. لكن آورسندقلرى سببندن هم حكومت ایچون بونلر ایله چوالوب تورو خطره‌لى اولدقندن بو یاصاقنى بر آز وقته قدر توقتاتوب، یورت باشندن فقط ۴۹ تین قدرگینه یاصاق آلنه ایدى هم بونلر، بو قدر آز یاصاق اوستینه توزنیده صاتوب آلمیلر، عسكرده ویرمیلر ایدى. شول حالده ایچكى روسیه‌ده اولان اهالى جان باشینه ۱ صوم ۷۰ تین ایمانا تولیلر، عسكرده ویره‌لر تورنیده خزینه‌دن صاتوب آلالر ایدى. روسیه ایچروسندن خاق همیشه كلوب تورغانغه خزینه‌یه كوب ضرر ایرشمكده هم باشقردستان اهالیسینك باشقه‌لره نسبتا بویله آز یاصاق تولمكلرى عدالتسزلك كبى كورنمكده ایدى.

ایشته شول سبباره بنا حكومت باشقردستانده تورغوچى اهالینیده روسیه‌نك باشقه اهالیسیله بر صره‌یه قویونى استه‌یوب، ایڭ اول تیپتار، میشار، چواش، بو بیل كبى طائفه‌لردن جان باشندن یاصاق وعسكر آلو خصوصنده نیپلویفنك فكرینه مراجعت ایلدى. نیپلویف بونلردن جان باشینه ۸۰ تین یاصاق آلونى موافق كوردى. اما، عسكر آلو خصوصنده بر آز صبر ایدونى موافق تابوب، حاضرگه فقط بیش یورتدن بر كشى آلوب كرپوستلرگه یباروب خدمت ایتدرونى موافق تابدى.

(*) باشى ۷ نچى عدده.

سینات نیپلویفنڭ بو فکرینی معقول کوروب، ۱۷۴۷ سنه‌نڭ ۱۱ نچی ماینده بونلردن جان باشینه ۸۰ تین یاصاق آلا باشلارغه فرمان کوندردی. نیپلویف فرماننی آلو ایله روسچه وتاتارچه تیللرده اعلانلر باصدیروب تیوشلی اورنلره تاراتدی هم اسطرشیناله، یارتی ییللق یاصاقنی بیك عدالت ایله جیوب کیتروگه قوشدی. یاصاق جیو وقتنده ترتیب و نظامنی کوزه‌تو ایچون باشقردستانغه ۱۶ دانه آفیتسیر کوندردی. بو آفیتسیرلرگه، خلق آره‌سنده آزغینه یاکی نظامدن رضاسزلق علامتلری کورنه باشلادیسه تیوشلی اورنینه خبر ویرو ایله امر ویرلدی.

قوشولغان کشیلر یاکی یاصاقنی کیلوب صوری باشلاغاچده خلق بر آغزدن قارشدیلر و «بو فرمان فقط گوبیرناتور طرفندن‌غنه چیغارلغان فرمان؛ پادشاه حضرتلرینڭ قوشوی وبلوی ایله اولغان اش دگل» دیه جاهلانه فکرده بولنوب عموما تولەمسکه اولدیلر.

سبر یولنده یاصاق جیونی کوزه‌تو ایچون «ایڤان موسییف» دیگان آدم کوندرلمش ایدی بو آدم «سو یوش آبزاکوف» نام اسطرشینانڭ قول آستنده‌غی «میلیکیس» اسملی آولغه واروب یاکی یاصاق جیولاچاغینی بالدردی. بونی ایشدو ایله شونده جیولغان چواش، چیرمش، تاتارلردن مرکب یوز قدر کشی بوکا هجوم ایتدیلر. موسییف اوزینڭ ایبده‌شلری باخمیتوف، رحمانقولف، جانبیردین، میخایل پاروشین ایله ایسکی بر ایوگه کروب بیکله‌ندیلر. لکن جماعت، ایشکنی واتوب کروب باخمیتوف ایله جانبیردیننی قولغه آلوب بیك قاتی قیناب، باخمیتوفنی آیاق قولینی بەیلەب قاراولغه ویردیلر، جانبیردین کوچ حال ایله قورتیلوب «طالیش» قریه‌سینه سویوش اسطرشیناغه قاچوب کیتدی، «پاروشین»نڭ کوسه‌ك ایله صوغوب قولینی ایمگه‌تدیلر. شول آراده سویوش اسطرشیناده تیزلك ایله «میلیکیس» قریه‌سینه کلوب بیتدی خلق بونیده توتوب آلوب، کوسه‌ك و قامچیلر ایله قیناب تلسز و ایسسز قیلوب قاراولغه ویردیلر، صوکره موسییفکه «منه، سین اوفاغه قایت، مونده‌غی حاللرنی گنیرالغه ایت، اوزڭ ایکنچی مرتبه بوندی اش ایله بونده کلوب یورمه، کلسه‌ڭ سلامت کیتمازسڭ!» دیه قینامی صوقمی اوفاغه قایتاروب ییبه‌ردیلر. بو اشده باشلاب یورگوچیلر: تاتار جنسندن اسماعیل، میکلی دیار، اورازایوف؛ چیرمش جنسندن کنجه بای ایلبورسف، ایشپرط تیلیبایف، قوناقبای بیکریژف؛ چواش جنسندن چیربای کاطیکیف، باطرشاه، آقجکت، چیربیابیکف نام آدملر ایدی.

عین شول وقتلرده اوصا یولنده‌غی «طاگای» قریه‌سنده تیپتار وبوبیللردن ۳۰۰ قدر کشی جیئالوب ۵-۶ کوندن اوفا تیکره‌سینه وارورغه قرار ویردیلر. بوندن مقصودلری اوزلری اوفاغه کرمه‌ینچه گینه، توره‌لرنی قورقتوب پادشاه حضرتلرینی کورو ایچون «پیتربورغ»غه وارورغه اذن آلو ایدی.

شولوق اوصا یولنده «کرامت ایدلف» نام اسطرشینانڭ قول آستنده‌غی تیپتارلرگه یاکی یاصاقنی اعلان ایچون پیکارسکی فامیلیه‌لی بر روس وارغان ایدی. تیپتارلر پیکارسکینڭ اوزینه تیمه‌سه‌لرده یاننده‌غی «آیگیلدی» نام سوطنیکنی قیناب تاشلاغانلر ایدی.

نیپلویف بو فتنه‌لردن خبر آلو ایله بر کیکاش مجلسی جیدی. بو مجلسده اطرافلیچه فکر یورتکان صوڭ، باشقرد وتیپتارلرنڭ تیللرینی، اخلاق و عادتلرینی یاخشی بلدکندن «سیمون کوبلیتسکی» نام پالکاونیکنی فتنه اورنلرینه ییبه‌روب وعظ قیلدررغه هم بو یاکی نالوگنڭ قویلوی پادشاه امری ایله اولدقنی آڭلاتورغه قوشلدی. نیپلویف شول تیره‌نڭ میشار و باشقردلرینه «فتنه‌چی تیپتار و بوبیللرنی باصشورغه، باشلقلرینی قایده کورسه‌لر آندن توتوب آلوب اوفاغه کوندیررگه» فرمان کوندردی.

سبر یولی تیکره‌سنده. تورغوچی پالکاونیک «لوطکین» گه، نیگه ایدکینی اوزلرینه بلدرمیچه گنه میشارلردن بر پولق عسکر حاضرلب کرك وقتده تیپتارلرنی باصارغه حاضر اولوب تورورغه قوشدی. شول آره‌ده لوطکین «میلیکیس» قریه‌سنده ۳۰۰ قدر آدمنڭ جیبولوندن نیپلویفکه خبر ویردی.

نیپلویف یاکادن کیکاش مجلسی یاصاب، گنیرال اشطوکماننی ۱۷٤۹ قدر عسکر ایله اوفاغه کوندردی. بونلرنك ۱۵۳۵ قدرسی منتظم عسکردن، ۳۱٤ قدرسی چوقنغان قالمق، میشار، باشقردلردن عبارت ایدی. اورنبورغدن وعظ و نصیحت ایچون کوندیرلگان کوبلیتسکیده فقط میشار و باشقردلردنغنه توزولگان بر فرقه ایله واروب جییولغان کشیلرینی تاراتوب ییبه‌ررگه، باشلقلرینی قولغه آلوب اوفاغه کوندیررگه بویرامش ایدی.

نیپلویف مأمورلرگه، اوفانك هر طرفنده‌غی باشقردلرغه شه‌پیلر کوندیروب، حال و حرکتلرندن خبر آلوب توررغه قوشدی، چونکه نیپلویف باشقردلرنکده تیپتارلرگه قوشیلوب کیدولرندن قورقادر ایدی.

بوقاریده فون اشطوکماننك بر قدر عسکر ایله اوفاغه کوندرلدیکی ذکر اولنمش ایدی. بو ذات کیتدیکی وقت نیپلویف بوکا «فتنه اورنینه. وارغان صوك ممکن قدر یاخشیلق ایله سوزنی آکلاتورغه برده. ممکن اولماغانده‌غینه قورال استعمال ایدرگه و هر حالده خاتون قز بالاچاغالرغه همماللرینه تیمه‌سکه» دیه توصیه قیلوب کوندردی هم نیلویف، فتنه زورغه کیدوی تقدیرنده حاضر اولوب تورسون ایچون ۱۵۰۰ جایق قزاقیله بر پولق عسکرده ترتیب قیلوب قویدی.

(آخری وار)

م. هادی.

قبردن تاوشلر (*)

مؤلفی خالد ضیا مترجمی عبدالرحمن سعدی

قبردن کیلگان بو یه‌مسز تاوش مینی طاغن بیك یامان قورقوتدی، هوشسز اولدم. بر قبردارغه ده قورقه باشلادم. بیك آزغنه طوقتاب طوردی ده ینه بوولغان شیکللی غرلداغان بر تاوش بله‌ن یاکادن باشلادی، شول سوزلرنی سویله‌رگه طوتندی:

«هر طرفکنی تیکشروب قارا! همه یاغکدن چولغاب آلغان شول عظمت خلقت، شول چیکسز کائنات؛ شول حدسز حسابسز دنیالر ایچنده سین نیسك؟!... ای فضانك (بوشلق) قارانغی بر موگشنده زرله‌ب یورگان بر بورتك طوپراقنك سفیل، ضعیف بر مخلوقی! سین، اوزکنی بر یاپراق اوچندن طامغان بر طامچی چق صونده‌غی مخلوقلردن بیوك، آلاردن آرتق می حساب ایته‌سك؟... سین، اوزکنی بوکون جان ایله‌ن طولو سویا کلردن، ایتلردن عبارت کوره‌سك. لکن بلمیسك: بیچاره آلداناسك! چونکه باشکا شوندی بر کون کیله‌چك که: ایتلرکنی یوکله‌ب یورگان شول سویا کلرك؛ طامرلرکنی طوتروب، بتون ته‌نکنی صوغاروب سینی یاشاتوب طورغان شول قانلرك سیکا بولای هر وقتده‌ده خدمت ایتوب طورودن یالقورلر؛ ئه‌کرن، ئه‌کرن چروب یوق اولورلر. اوشنداق، شوندی بر ساعت کیلورکه حاضرنده شول کوکراگك آستنده تپلداب تیبوب طورغان یوراگك اول بر ساعتده تمام تیبرسنووندن طوقتار، سکوت ایته‌ر! منه، شول زمانلرده‌سینی اوله‌چقسك، بیله‌سکمی؟ چروب، طوزوب بتکان بر قالب!...».

«اوشبو کونده تیبنوب طورغان یوراگکنك تیبه‌رگه باشلاغان برنچی مینوتندن تا صوك مینوتینه قدر اوتکان بتون عمرك حتی فضانك کوچك بر یر بنگنه آلغان همده، سینك حاکمیتی بله‌ن ماقتانغان شول بر ذره طوپراقدنگنه عبارت اولغان یرنك عمرینه کوره نیدر، بله‌سکمی؟ هیچ!.....».

«منه، بتون ترکلکنك بتون عمرکنك همه‌سرلرنی، یالغز شول سوز جیغان، همده اول سرلرنی یالغز شول سوزگنه تماما آکلاته آلاچق! اوتکان زمانلرنی ترشون؛ زماننك تیره‌نلکلرینه فکرکنی یوزدر؛ شول یر عمرینك برنچی مینوتنی اویلا، تفکر ایت، که اوتکان شول چیکسز عصرلر ایچنده سین نیندی بر نرسه

(*) باشی ۷ نچی عدده.

گنه بولوب قالاچقسڭ ؟ . . . »

اوشبو زمان کوك یوزنی قالون بر قارانغیلق قاپلاغان، بتون طبیعت بلوط ایچنده قالغان ایدی. مین ایسه کوزلرم آقایغان، ایسسز وهوشسز بر حالدە همان تڭلی ایدم. لکن بو یرگه کیلگاچ تاوش یومشاغراق بر روشکه کرگان ایدی، دیدیکه:

« کوك یوزنده غایت قزو بر حالدە زرلەب یورگان اوت بخارندن عبارت بر کرەنی کورەسڭمی ؟ اول، قویاشدن قوبوب، آتلوب چقغان؛ یا ایسه عمری بتوب قرلغان، واتلغان بر سیارەنڭ حدسز حسابسز قرقلرینڭ برندن تبخر ایتکان بر بخار کتلەسیدر. اوتلر ایچنده خارق العاده شەب، بر حرکت ایلن أیلەنوب، زرلەب یوری. اجرام سماویەنی بر برینه ئلەکدروب، کوچەرلری اطرافنده ایلەندروب طورغان، جاذبیت قانونینه ایاروب، اوزینه مخصوص بر دائرەده، قویاش اطرافنده عقللر ایرشمیەچك قدر بر یراقلقده قویاشغه اسیر بولوب، زرلەب، ایلەنوب اوچوب، یوری. منه، شول بخار کتلەسنی بلەسڭمی ؟ بو، اوشبو کونده اوستنده عمر کیچردیگڭ یرنڭ صبیلق زمانی ایدی ».

« اوز کوچکلگڭنی ایسڭا توشورگان زمانلرده زورلغینه ایسڭ کیتکان، یورا کلرڭ تترەگان شول یر، بخار حالنده حاضرگی زورلغینه قاراغانده یوزلڭ قابات بیوك ایدی. قویاش، بو زور کرەنی فضانڭ حسابغه صیماز، یراق بر یرینه تەگرەتوب یباروب، بر اوینچاق قدرده کورمیچه کندی اطرافنده ایلەندره باشلادی. ۰وندن صوڭره زمان، اوتلر پشقروب طورغان بو بخارنی تدریجی بر روشده مایع حالنه ئەوردی . . . » .

« اما یرنڭ بولای بخار (بو، پار) حالندن مایع حالنه کیلگانچی نی حدلی زمان کیچدی ؟ بوڭا هیچ عقلڭ ایرشه آلماز. شولوق سینڭ هیچ بر توشنه آلمدیغڭ بر زمان ایچنده بو زور کره صونورغه، قاتیلاشورغه باشلاب، نهایت یوقاغنه بر قابق پیدا ایتدی. لکن بو وقت قابغینڭ آستنده قالغان اوت بخارلری، مایعلر کوچلیلکلرندن چداشا آلمیچه تیمر چیتلکلرنی واتوب، قروب چقغان کوچلی آرسلانلر کبك قابقنی یرتوب طشینه آتلدیلر. اوت ایلەن صووقاق آراسنده قاتی بر صوغش، دهشتلی بر طارتش باشلاندی » .

« قاینار بر دیڭز اوستنده أچی اوتلر بلەن طولو بلوطلرنی یاشنلر یرتقاننی توشون! منه، یرده شولای کوکگه تابا اوتلر پشقرا؛ کوکارده یرلرنی یاشن قامچیلری بلەن یارالر؛ اوتلر ایلەن اوتلر صوغشه . . . اوتلر بلەن اوتلر طارتوشه، اوتلر بلەن اوتلر بوغاز بوغازغه کیلەلر! اوتدن یاڭغرلر یاوا؛ اوتدن گورلەوکلر آغا؛ اوتدن یلغەلر، دیڭزلر میدانغه کیلە ایدی. لکن بو انتظامسزلق، بو قورقونچ صوغش، قرلش زماننده قانون طبیعت، اوتلرغه حکمنی بیره باشلادی. یرده ئەکرن، ئەکرن صونورغه، قابقنی قالنلاشدررغه هم کیلەچك مسافرلرینه اورن حاضرلەرگه طوتندی !. ایمدی، منه شول عناصر آراسندەغی صوغش نیقدر سوردی، بلەسڭمی ؟ . » .

قبردن کیلگان بو تاوش هیچ توشنورگه وقت بیرەسی کیلمگان شیکللی بیك آزغنه طوقتاب طوردیده طاغن باشلادی:

« منه، حاضرده یر اوستندەگی دیڭزلر، طاولر، چوقورلر، یارلر، اوپقونلر هەمەسیده شول یرنڭ مڭلرچه عصرلر سورگان قورقونچ صوغشندن آلغان تابشیدر ! هر بر ذرەگه بر حیات، بر جان بیرگان جناب الله، باش یاراتلووندە یر ایچنەده بر حیات مایەسن آتقان ایدی. منه شول حیات مایەسی، یرنڭ باشندن کوروب کیچرگان تورلی تورلی دورلرگه کوره همان تدریجا ترقی ایتوب اوطوراچق، کیتکان صایون کامللشەچك بر روشده میدانغه چقدی. یر، قاپقنی پیدا ایتەر ایتماز بسیط نباتلر وجودکه کیلدی؛ قوۀ حیاتیەنڭ اثری کورنه باشلادی. اوشنداق، یرنڭ شولوق دورنده دیڭزلرنده، هوالرنده حیوانلر هم یاشی باشلادی. لکن، یر بو حالگه کیلگانچی ینه نی حدلی زمانلر صرف ایتلگان ایدی. بلەسڭمی ؟ . . » .

متفننلرگز ، کره‌نك اسسیلگی ایکی مکلدن ایکی یوز درجه‌گه قدر توشکانچی یوز مکلرچه عصرلر اوتمك لازم اولوینی حساب ایته‌لر . ایمدی بو یوز مکلرچه عصرلرنك نیحدلی حیوان جمعیتلرنی خراب ایته‌چکنه عقلك ایرشه‌می ؟ . . . » .

« حالبوکه یرنك قویاشدن آتلوب توشکاننبری یوز مکلرچه‌یوزمك عصرلر اوتمشدر . بوتوبسز ، چیکسز زمان دیکزنده انسانلرنك اون بیش ، یکرمی مك یللق تاریخ عمومیسی یالغز کچوك بر طولقوندن حاصل اولغان بر کوبك قدرگنه در ! یکنلك حالنه یاکاغنه کیلگان شول یرنك بو کونکه قدر اوتکان عمرینه یوز مك یللق بر عمر بیرلسه ، تاریخ بشر دورندن بر نی‌ده کورمگان اولور » .

« ترقیات فنیه‌گز شول دورتنچی دورندن اولگی اوچنچی دورینه دورت یوز آلتمش مك یل ؛ ایکنچیسنه یکرمی اوچ مك عصر ؛ برنچیسنه‌ده آلتمش مك عصرلق بر عمر حساب ایته . ایمدی بو دورلردن‌ده اولگی الك اسکی دوری (یرنك قوة حیاتیه‌سی اثرنی یاکاغنه کورسه‌ته باشلاغان دوری) ایسه یوز اون مك عصرلق بر عمر سورمشدر ! » .

« ای جمعیت بشریه‌نك جزء لا یتجزاسی ! ای یرنك آلتمش یللق مسافری ! اوستنده باصوب یوردیگك شول یرنك ایکی یوز مك عصردنبری هر بر ذره‌سندن بر حیات پشقرغاننی سیزه سکمی ؟ ! . . أوشبو یر ، شول حدسز حسابسز زمانلر ایچنده دائما آلشنوب دائما اوزگاروب طورمقده‌در . اولگی دورلر نباتات بسیطه ؛ حیوانات ناعمه ، حیوانات قشریه . مخلوقات غیر فقریه‌نك دورلری ایدی » .

« هر بر ذره‌ده حکمنی یورتوب طورغان قانون الهی ، بتون مخلوقلرنی ده همان تدریجا ترقی ایتدروب ، همیشه کامللشدروب طورمقده‌در . باراتلشندن بیرلی ، اوستنده باشاتوب کیلگان مخلوقلرنك الك آرتقی ، الك مکملی ، الك شرفلیسی اوله‌رق ، اوشبو کونده انسانلرنی یتشدروب آصرامقده اولغان یرده ، عمرینك اونکان تورلی ، تورلی دورلرنده الك الك جماداتدن باشلاب ، الك صوك انسانلرده تمام اولغان مخلوقلرنك حیات میدانی اولدی » .

« اوزون ، آور ، یوان آیاقلری بله‌ن باصوب یورگان شول بیوك حیوانلرنی ؛ کیك وزورقاناطلری ایله‌ن یاشن کبك هوا قاتلاولرنی یرتوب ، اوچوشوب یورگان شول مهابت قوشلرنی ؛ حرکتکه کیلگان بر زور طاوشیکالی دریالرده قوتورشوب ، یوزوب یورگان اول بیوك بالقلرنی کوره‌سکمی ؟ منه ، الك الك یرنك حاکمی بولار ایدی . فقط صوگره انسانلر بار اولغاچ اوزلرنده‌گی طبیعی اولغان ، باشقه مخلوقلرغه اوستون کیلمك ، قوتنی ، استعدادنی سیزوب یرنك حاکمیتنی کندیلرینه آلدیلر » .

« بو عالمده هر نرسه ده دائما بر نقطهٔ الهیه‌گه تابا ترقی ایتوب طورمقده ایکان ، انسان اوزنی ترقینك الك چیگنده فرض ایتوب کوکراکی غرورلق ایله‌ن طولدی » .

(آخری وار)

قرغزلرنك تاریخنه عائد

II

قرغز تاریخینك ایکنچی دوری (۱۷۳۰ دن ۱۸۲۲ گه حدلی) روس قول آستینه توشونك تأثیری آرقاسنده اجتماعی حاللرینك تدریجا اوزگه‌روی ایله ممتازدر . ۱۷۳۰ نچی یل کچی اوردا خانی ابو الخیر خان روسیه تبعه لگینه کوچونی اعلان ایتسه‌ده ، قرغز خلقی موکا برده اشانمی ایدی . قرغزلر ، اوزلرینه یبارلگان روس ایلچیلرینی ، بیك کوکلسز و دشمانلق ایله قارشولاغانلر ایدی . اول وقت آکلاشلغانکه ، ابو الخیر خان بو اشنی خلقغه بلدرمیچه و آنك کیکاشندن باشقه اشلاگان . روس ایلچیلرینی ۱۷۳۲ نچی یلغه حدلی طوتوب ، شوندن صوگغنه یبارگانلر . ۱۷۳۴ نچی یل پتر بورغغه قرغزلردن دخی ایلچیلر

كیلگان. روسیه حكومتی بونلرنی بیارمیچه اچلرندن
ایكی قرغزنی غراموتا (خطٔ همایون) ایله، تبعه‌لككه
كوچونك شرطلرینی بیان ایتوب ابو الخیر خانغه بیار-
گان. شرطلر بوندن عبارت بولغان: روسیه‌نك حدو-
دینی، سودا كروانلرینی صاقلاو، یاساق توله‌و و باشقه
لر. خان بو شرطلرنی قبول ایتكان، فقط اوز طر-
فندن اوشبو نرسه‌لرنی صوراغان: ۱) خانلقنك
مڭگولككه آنك نسلنده قالوینی تصدیق ایتو.
۲) «اور» یلغه‌سینك اورالغه توگلگان بیرنده،
اوز دشمانلرندن صاقلانور ایچون بر قلعه طورغزو.
اوشبو اوتونچ بوینچه، اورتا آزیانی پیتر
ڤیلیكی زماننداق تیكشرگان كیریللوف تحت ریاستنده
قرغزلر آراسینه بر هیئت یبارلگان. كیریللوفغه
بیك كیڭ تعلیمات و اختیار بیرلوب، قرغزلرنك روسیه
تبعه‌لگینه كوچولرینی نقتورغه قوشولغان. ۱۷۳۵ یل
كیریللوف اورنبورغنی تأسیس ایتكان (۱۷۴۸ ده
اورسكی‌كریپست اسمی بلن آطالغان)؛ شول وقتدن
اعتبارا اورنبورغ (حاضرگی اورسكی) روسیه ایله
قرغز علاقه‌سینك الڭ مهم مركزی بولوب كیتكان. بو
دورده قرغزلرنك روسیه ایله مناسبتلری بیك آشانچسز
بولغان. اوزلری رسما روسیه تبعه‌سی صاناسه‌لرده،
همان روسیه املاكینه هجوم ایتوب طورغانلر، قای
چاقده بو هجوملرگه خانلر اوزلری‌ده اشتراك
ایتكانلر. ۱۷۴۲ نچی‌ده ایمپراطوریچه یلیساڤیتا
پیتروڤناغه اورتا وكچی اوردا خانلری آنط ایتوب
تبعه‌لككه كرگانلر. بو اوردالرنك تبعه‌لگی، ۱۷۵۶
نچی یل «جونغار»لرنی قطای آلغاندن صوڭغنه نقیغان.
الوغ اوردا اوز استقلالیتنی همه‌سندن اوزاق صا-
قلاغان. بو اوردانك بر قسمینك روسیه تبعه‌لگینه
تدریجا كروی ۱۷۹۳ دنگنه باشلانغان، ۱۸۱۹ ده
شول قسمی بتونلای كروب بتكان. بو اوردانك
قایو بر قسملری قطای‌غه، خوقند خانلغینه ئلككان.
بر قسمی ایسه، استقلالیتده قالوب، اورتا آزیا
قرلرنده كوچوب یوری ایدی.

شول روشچه، قرغزلرنك روسیه تبعه‌لگینه
چنلاب كرولری اون طوغزنچی عصرنك ۲۰ نچی یل
لرندنغنه باشلانا، فقط روسیه حكومتینك، قرغزلرنك
ایچكی اشلرینه تأثیری، اولگی یللرده بیك اهمیتسز
بولغان. قرغزلرنك ایكنچی دوری سیاسی و اجتماعی
اصوللر یاغندن، برنچی دوردن كوب آیرلمی. بو
دورده‌ده بورونغی قبیله اساسی حكم سورگان. خانلرنك
تأثیرلری ترقی ایتمگان. بلكه بالعكس توبان كیتكان.

قرغز تاریخینك اوچنچی دوری (۱۸۲۲ دن
۱۸۹۱ گه چاقلی) روسیه حكومتینك، تدریجا قرغزلر
نك ایچكی اداره‌لرینه تأثیر ایتوی ایله ممتازدر.
بو دورده بتون قرغزلرنی حقوق جهتلرنده اولده
طوروچی روسلر (كرستیانلر) ایله بر تیگز ایته‌رگه
طرشلغان.

روسیه حكومتی باشده خانلرنی حمایه ایته ایدی.
فقط صوڭغه تابا بونلرنك تكرار عهدلرینی بوزولری،
سببلی اول حمایه‌نی توقتاتدی و قرغزلرنك اصول اداره
لرینی روسیه‌نك باشقه بیرلرنده‌گی شیكللی ایته‌رگه
قرار بیردی. بو قرار ایمپراطور ۱ نچی آلیكساندر
زماننده ۱۸۲۲ نچی یلده غراف اسپیرانسكی طرفندن
توزولگان "Уставъ о сибирскихъ киргизахъ" نی
عملگه قویو بلن اجرا ایتله باشلادی. بو اوستافنك
مندرجاتی اوشوندن عبارت ایدی: اداره‌نك توب
نیگزی ۵۰ - ۷۰ كیز ئویدن عبارت «آول» بولور.
۱۰ - ۱۲ آولدن ڤولست تشكیل ایتلور. ۱۵ - ۲۰
ڤولست برگه اوقروغ آطالور. آولنی، اوچ یل مدت
ایله آول اصخودی طرفندن صایلانغان، آقروژنی
پریقازنك تقدیمی بوینچه آبلاستنوی ناچالنیك طر-
فندن تصدیق ایتلگان استارشینا اداره ایته‌ر.
ڤولستنی سلطان اداره ایته‌ر؛ اوقروغنی، الوغ
سلطاننك تحت ریاستنده، ایكی صایلانغان قرغز و
ایكی تعیین قیلنغان روس مأمورلرندن متشكل «آقرو-
ژنی پریقاز» اداره ایته‌ر.

اوستافنك ۳۰ نچی پاراغرافی «سلطان لقبینك
نسلدن نسلگه قالوینی» كورستسه‌ده، ۳۱ نچی پارا-
غراف آنی تحدید ایته: «سلطانلرنك ڤولست اداره

ایتوگه استحقاقلرنی سلطاننڭ تهوگی بالاسی بولو شرط ایتله». بو وقتده عادتلری موجبنچه ایلك، جماعتنڭ رضالغن صورارغه تیوش. چونکه جماعت (اوبشستوا) نڭ باشقه بر سلطاننی صایلارغه‌ده حقی بار، فقط صایلاغان کشیسینه «آبلاستنوی پراولینیه» نڭ تصدیقندن باشقه ۋلاست (سلطه) بیره آلمی.

کورینه‌درکه، بو اوصتاف، آول، ۋولست هم اوقروغ تقسیماتن وجودکه کیترگان تشکیلات اداریه‌سی بلەن قبیله اساسن قاقشاتساده، خان وسلطانلرنڭ توارثی (ناسلیدستۋیننی) حقوقلرن صاقلاغان. شونڭ ایله برابر، بو اوصتاف تدریجا قرغز خلقینڭ تورلی طبقه‌لرن حقوق و وظیفه یاغندن بر درجه‌گه توشروده، یعنی روسیه ایمپراطورلقینڭ آول کشیلرینه اوخشاتوده بیك مهم رول اویناغان. بو اوصتاف ۱۸۹۱ نچی یلغه حدلی دستور العمل بولوب، آندن صوڭ بوکونگه حدلی قوتنن بولغان Степное положенiе عملگه قویولغان. ایندی اول چاقلرده قرغز خلقی بتونلای یواشلانغان وطپ طنغنه مال آصراب، ایگن ایگب کون اوزدرا ایدی. Степное положенiе قرغزلر آراسنده، کوب جهتدن روس کریستیانلرندەگی تشکلات اداریه‌گه اوخشاغان بر اداره اورنلاشدردی. بو «پالاژینیه» خان وسلطانلرنڭ توارثی حقوقلرینڭ قالدقارن بتردی وقبیله تقسیماتی اورنینه حدود تقسیماتی قویدی، قرغزلرغه، باشقه آول خلقلرنڭغی شیکللی، یالگز اداره وصود ایچون انتخاب (صایلاو) حقی قالدردی.

پ. پ. رومیانتسف اوز اثرینڭ قالغان قسملرنده قرغزلرنڭ صوڭغی اون یل ایچنده خازایستوا یاغندن اوزگاریشلرندن بحث ایتوب آخرده عموماً قرغزلر حقنده اوشبو عمومی نتیجه‌لرنی چغارا:

۱) قرغزلرده صنف تقسیماتی باشلانبقنه قالغان، سلطانلر هیچ بروقتده زور سلطه (ۋلاست) ایه‌سی بولماغانلر.

۲) قرغزلرنی اداره ایتو خصوصنده روس پالیتیقه‌سی تدریجا، آلارده‌غی صنف باشقه‌لقلرینی بتونلای یوق ایتکان.

۳) اوشبو سببدن، هم صحراغه متاع و آقچه خازایستواسینڭ کرویدن، بولوب اوزغان ساطانلرنڭ قرغزلرغه تأثیری بتکان. خلقنڭ اوز حقوقن طانوی آرقاسنده سلطانلرغه طاغلغان تاریخی حقوقلرنڭده اهمیتی قالماغان.

قرغزلر آراسنده یاڭادن پیدا بولوب، اوز قوتن بایلقغه سویه‌گان عالی طبقه‌نڭ صانی بیك آز بولو ایله برابر، مونڭ هیچ بر تورلی تاریخی حقوق وامتیازی یوقدر.

۴) سلطان نسللرینڭ بولسون، بایلرنڭ بولسون عموم قبیله املاکندن ئله‌کترو (захватъ) طریقی بلەن آلنوب‌ده، خلق طرفندن اعتراف ایتلگان آیرو ییر (طوپراق) لری یوق.

۵) آقمولا اوبلستینڭ اوچ اویازنده روس مهاجرلری اورنلاشدرو مقصدیله، بر الوش ییرنی آیرو مناسبتی بلەن، قرغزلرنڭ خازایستوالرن تکرار تیکشرو کورسته‌درکه، قرغز خلقینڭ طورمشی بیك یاخشیلانغان و آلار آراسنده ایگنچیلك بیك تارالغان.

اویغور

میشارلر.

VII

تلانچی و سوداگرلکلری، سفاهت.

بر ملتنڭ قدر وقیمتن، ناموس وعزتن جویغان نرسه ایکی تورلی شی اولوب، بری تلانچیلکنڭ کوبلگی و ایکنچیسی ده فاحشه و فحش خانه‌لرنڭ میدان آلماسیدر. بو ایکی تورلی نرسه، اول ملتده علوم و معارفنڭ، معیشت و انتظامنڭ، همت واجتهادنڭ نه درجه‌ده ایدکن آچیق بلدرر. مثلا تلانچیلکنڭ کوبایمسی اول ملتنی یالقاولق اسنیلا قیلوب هنر

وصناعتدن یراق ایدکن کورساتکانن وفاحشەلرنڭ میدان آلماسی اول ملتنڭ خاتون و قزلری علم و هنردن محروم، حرەلکدن امیدسز ایدکن بلدرر.

بو جهتلردن میشار خلقی ایکی گە آیوریلوب چیستای و خوالین میشارلرینڭ بار بلگان اشلری و هنرلری تلانچیلك و صوقر صوفیلقدر. بو میشارلردە تلانچیلك شولقدرلی ترقی ایتکان، کە آرالارنڭ بایراق بولغانلاری دە، اون ـ اونبیش قدر صبی و صبیەلری، ایرسز و فقیره خاتونلاری تابش اورتاغندن یاخود جیولغان نرسەلرنڭ همەسن خواجەغە بیرو شرطی بلەن آیلق وظیفه بیروب یاللاب چغارالاردە، تلانچیلك بلەن سودا ایتما کدەدرلر. مونی بیان ایچون اوزون یوللار قارالتمی روسیەنڭ هر طرفندە بولغان خلق تلنڭ، اورونلی سوز کلدکن ضرب مثل اولەرق «خوالین تلانچیلری»، «چیستای خیرچیلری» دیه یورتدکلری و یاکه کرك شهر اورامنلارندە و کرك آول بویلارنڭ بولسون، قیش بویی آغز طوکدروب، نچکه کیوملر کیو سببلی بتون وجودی بلەن تترەب ایشکدن ایشککە، آولدن آولغە یورگان تلەنچیلرنڭ هر قایوسندن: «سز قایداغی؟» سؤالنە: «چیستای» یاکه «خوالین» جوابلارن آلماق ییتسه کرك.

بو میشارلر تلانچیلك هنرندە شول قدر ترقی ایتما کلە برابر ایس کیتارلك اویاتسزلق غەدە اویرانگانلر، کە آلارنڭ موکلی کوکل و صنق بر طاوش کورساتوب: «آتام ئولدی، تربیەچیسز قالدم»، «یورطمز و بتون ایگونمز یاندی، آچ قالدق» دیه یالغان سوز و توکرك یاشلری بلەن اوزلرن قزغاندروب صوراولرینە، ایرکلی ایرکسز تصدق ایتمی چدی آلماسڭ. اگر آلار بوقدرلی اوستا سوزلیلکاری بلەن سودا اشلرینە طوتونسالار ایدی هیچ شك یوقدرکە الڭ ماهر سودا گرلردن بولغان یهودیلردن بیله آلغه کیتەچکلردر. چیستای و خوالین خیرچیلری آراسنڭ نارات کبی قزاروب طورغان تازا و سلامتلری، ضعیف و صبیلرغە نسبتلە کوب آرتق کورینوب تلانچیلك سوداسندن قایتدقدن صوکره هیچ بر تورلی اشکه تشبث ایتمی، قاراوول اویلرندە «آلطی باطر» حکایەلرن سویلاب عمر اوتکارمك میدان آلمشدر. شولایوق بولار آراسندە، عفتی بلەن سودا ایتوب تاماق طویدرغان فاحشەلرنکدە کوبلیگی، باوندیکی و سویلاندیکی کبی، شهرلردە فحشخانەلر طوتوچی میشار دینچیلریدە آز توگلدر:

مونا بو میشارلر، بتون میشار ملتی نڭ عزت نفس و ناموسن جویوب موندی قباحت صفتلردن پاك بولغان پینزا و طامبوف هم بر طاقم سمبر و ملاکەس میشارلرندە «خیرچیلر» سوزن ایشتورگە مجبور ایتەلر. حالبوکە بو میشارلر باخصوص پینزا و طامبوف میشارلری بو ایکی قبیح صفتلردن پاك بولوب بتون اشلری و حرکتلری بلەن یخشی طورمش و معیشت کە اوستورەگان سودا گرلکدە غایت ماهرانە روشڭ بولونمقدەدرلر. بو میشارلر اورلرینڭ میشارلکلری بلەن غرورلانوب ناموسلرن صاقلاونی آرتق سویدکلرینه کورەدە چیستای و خوالین میشارلرینه بتون کوکللرندن ارنیلر و لعنتلر یاودرالار.

بو میشارلرنڭ سودا گرلکلری حقنڭ بر میشارنڭ اوز آغزندن ملتن ماقتاوغه قاراغاندە باشقه ملتلر طرفندن ماقتالوین آرطغراق کوردیکمدن، کینه، میشارلر آراسینه سیاحتم صرەسندە بولغان بر اوچراشونیغنه یازوب کیتارگه تلادم:

«تاربیۋا» استانسەسینه توشکاچ طامبوف غوبیرناسین اوتوب پینزاغه قاراغان میشارلر آراسینه کیتوویم مطلوب بولدقندن، بر قدر چاقرملرنی بر موقشی (موردوا) یکتی آلوب بارمق بوادی. ۱۸ ـ ۱۹ یاشلرندە بولغان بو موقشی بالاسی روسچەنی یخشی غنه بلە و تاتارچەنڭ بر آز جرتقالی آلا ایکان. همڭ روسچەدن بایتاقغنه رومان و غزتەلر، رساله وژورناللردە مطالعه ایتدیکندن فکریدە چیبارگنه آچلغان بولوب اوزندە «ملت قایغوسی» بارلغیڭ آکلاشیلا. بر نیچه چاقرملارغه قدری مونڭ بلەن جدی مسئلەلردن بحث آچوب سوز قوزغاتا آلمادق. چونکه مینی ئلله نیندی بر تیران اوی ـ فکر باصدقندن بردە

سویلاشەسم کیلمی ایدی. اما، یکتنڭ سویلاشەسی کیلگانلکن و اوزینڭ ایچندەگی قایغوسن توگەسی کیلگانلکن میڭا قاراب تورلیچه سؤاللر بیرگانلکندن آڭلادم. لکن مینی کوکرا کمدەگی تورلی فرضلر و پلانلار شولقدرلی طنلقغه قالدرغان و استیلا قیلغانلر ایدیکه عادتا آنڭ سؤاللری بر قولاقمدن کرگانچه ایکنچی قولاقمدن چقوب جیتکان یوللار ایدی. یکتنڭ ایچندە موڭی کوچلاندی بولورغه کیراك نچکه گنه کوی بلەن موقشی تلندە بولغان جرولار جرلامی چدی آلمادی. مونڭ جرولاری میڭا بردن برگه تأثیر ایتدی. طاتلی و قوتلی فرضلرمنی جیگه آلدی. کوکلم یاکا بر خزینه تاپقان کبی بولوب، باشم کینەتدن آنڭ طرفینه أیلاندی

بو وقت قارشەمزدەغی قزیل و یاشیل توبەلی بیوك بیوك اویلر یالتراب طورغان اوزون اوزون منارەلرغه کوزم توشوب «بو نیندی شهر؟» دیه صوراب سوز باشلادم. مینم بلەن سویلاشورگه نیچك یول آچوغه آبدراب کیلگان یکت ایچون مینم بو سؤالم طاتلی طیواقندن جوابی قسقه بولمادی:

«بو شهر توگل، بلکەده «یونا» اسملی بر میشار آولیدر. سینڭ بلکم بو بیوك اویلرگه کوزك قماشقاندر. بو برده عجب توگل. موندەغی میشار آوللاری همەسی شولای بای. موندەغی آوللارنڭ همەسندە ۳ ـ ٤ یوز مڭ صومالی بلکەده میلیونلار بلەن اش یورتکان میشارلر کوب. نیچك بای بولماسونلار صوڭ! اوزلری ژیدندە أرسز سوداگرلر. بالالری بر آز اوسدیمی بایغه کرشوب سوداگه کیتە. آنده بر آز شایارا، سوداگه وتلگه اوصتارادە اوزندن سوداگه طوتونا. اولغنه توگل، بربرسن عجب درجەدە کوتاریشەلر. یاشرەکرینه اوروب بولماسه بایلاری یا اوزلرندن یا کفیل بولوب باشقەلردن آلوب مال بیرەلردە آنی سوداگه طوتوندرالار؛ بلماسه اوگرەتەلر. ئه باشقه ملتلرنی نی قدرلی اوقوغان واستعدادلی کورولسەدە آق خدمتلرگه هیچ آلمیلار. کوبدن توگل بر میشار بایی بر روس یکتن سودا خدمتینه آلغان ایدی. شونارغه باشقەلری تمام اعلان نفرت ایتکانلر حتی آچولرندن طوتوب قیناغانلار. قارا خدمتلرندە مثلا: اوطن کیسو، صو طاشو، تیرس توگو، یوموشقه یورو کبیلردە، هیچ بر میشارنی کورماسك همەسیدە روسدن یا موقشیدن بولور. مین آلاردە آرتق فساددە یعنی ایچکی فحش آرتندن یورو کبك نرسەلرنیده کوب بلمیم. مونا شول چافلی أرسز و طرش بولو اوستینه ملی تعصبدە بولغاچ اول ملتنڭ اقتصادی حالی نیچك یخشرماسون صوڭ! لکن آلارنی حاضرنده آز اوقیلار. اگر اوقوسالار طاغن باشقه بولورلر ایدی. مین آلارداغی استعداد و قابلیتکه ده تعجب ایتەم. بوده یولدە قالماس، اوقو کیراکلگندە یخشوق آڭلاب کیلەلر بوغای. شوشی یللردەغنه بر نیچه بایلاری زور بر مکتب وجمعیت خیریه آچارغه تلاب کوبکنه آقچەدە جیغانلار ایدی. لکن اش باشندە یوروچیلرنڭ نچارلقندن و آلاردە روحانیلردن بولدقندنغنه وجودکه چقمی طورا (*) شولای ایندی اول، بر اشگه روحانیلردن برەو قاتوشدی ایسه آندن خیر امید ایتوی قیون» دیه میشارلر حقندە بر قدر معلومات بیرگاچ، یکت ده آغر صولاولرندن نیندیده بولسه بر اچ پوشو پیدا بولغانلغن آڭلادم.

(آخری وار)

ظریف بشیری. «اوست راخمانقه»

طالعمدر تا ازلدن هر ایشم بوزغون دوشر
بلبله قورسەم طوزاغی بختمه قوزغون دوشر

(*) میشارلرنڭ ترقیاتنه زور بر آدیم بولوینه امید ایتدرلگان بو «یونا جمعیت خیریەسی» حقندە غزتەلردە یازیلسەده حقیقتی بلەن تفصیل ایدلمامش ایدی. فرصت کلدکده بن مونڭ حقندە ده برەر غزتەدە معلومات ویرماکنی امید ایتەم. ظ. ب.

روسیه‌ده مسلمان مسئله‌سی

آیده بر چغا طورغان «روسسقایا میصل» ژورنالینڭ اوتکان سنه ایبول نسخه‌سنده غ. آلیسف امضاسیله بر کشینڭ «روسیه‌ده مسلمان مسئله‌سی» سرلوحه‌لی بر مقاله‌سی نشر ایتلگان ایدی.

بو صوڭ وقتلرده روس مطبوعاتینڭ معلوم بر قسمنده مسلمانلر حقنده دخیده بر چوق مقاله‌لر کورلمگه باشلادی. مسلمانلردن بحث ایته‌لر، آنلرغه متعلق حاللر حقنده مذاکره ده بولونالر. مسلمانلرنڭ مکتب و اوقو اشلریده یخشوق دقت‌گه آلنه باشلادی. روسلرنڭ بر قسمی مسلمانلرده ملیت حسی اویغانا باشلادی، دیب قاریلر. بوڭا قارشو تدبیرلر توشونه‌لر.

فی الحقیقه، روسیه‌ده بر درجه حریت بولغاندن صوڭ باشقه ملتلر ایله برابر مسلمانلرنڭده آزمی کوبمی ترقی وتمدن یولینه کره باشلاولری بیك طبیعی بر حالدر.

مسلمانلرده کورلگان بو حرکت یالکز اویغانو، علم ومدنیت یولینه کررگه تلاو ـ هنر، صناعت و تجارت جهتلرنچه وطنداشلرمز بولغان روسلر آرتندن باررغه طریشودن عبارتدر، که روسیه ایچون بوندن بر قورقنچ بولو شویله طورسون، بالعکس اگر حکومت مسلمانلرده‌غی بو تمدن حرکتنی یخشی آڭلاسه بوڭا اوزینڭ یاردم ایتووی لازمدر. چونکه روسیه‌ده‌گی همه خلقنڭ ترقی وتمدنی حکومت و وطن ایچون اڭ برنچی مطلوب اشدر. فقط، یازیق، که روسلرنڭ طار فکرلی برقسمی باشقه ملت وباشقه دین اهللرینه همیشه اولگیچه قرن‌قارادن وازکیچه آلمیلر. آنلرنی وطن‌غه وحکومت گه اوگای بالا ایتوب کورساترگه طریشه‌لر. بونڭ نتیجه‌سی ایسه حکومت ایچونده، ایناروديسلر ایچونده یخشی بولاچق توگلدر.

بز مسلمانلر روسیه‌نی عزیز وطن طانیمز. وطنداشلرمز اولان روسلر ایله دوست کیچنورگه و یخشی طوررغه تلی مز. روسلر ایله یخشی طورومز هر ایکی طرف ایچونده فائده‌لیدر. فقط ایکی طرف دوست بولور ایچون بر برسنی یخشی طانورغه و بر برسی حقنده خیرخواهانه معامله‌ده بولونمق لازمدر. شونڭ ایچونده بز هر وقت روسلرنڭ بزنی یخشیراق طانولرینی وخصوصی مقصدلرغه خدمت ایتمی طورغان بی طرف کشیلر، جدی علمالر آرقیلی اوگره‌نولرینی تلی مز.

حکومت‌گه وروس افکارعمومیه‌سینه اوزمزنی درست طانتو ایچون بز اوزمز غیرت ایتمك لازم ایدی. فقط، مع التأسف قولمزدن کیلمی. روسچه غزته‌لرمز اولمدیغی کبی، روس غزته‌لرینه یازوچیلرمزده یوقدر.

بزنی روس‌لرغه و حکومت‌گه آزمی کوبمی طانتورغه طریشوچیلر وار ایسه آنلرده روسلردر.

اسمی یوقاریده مذکور „آلیسف“ نڭ مقاله‌سنده مسلمانلر حقنده بایتاق فکرلر بیان ایتلدگندن، هیچ بولماسه بزنڭ حقده باشقه‌لرنڭ نی سویله‌گانلرن بلور ایچون شول مقاله‌نی عینا ترجمه ایدوب „شورا“ غه درج ایده‌رك اوقوچیلرمزغه عرض ایتونی مناسب کوردك.

«غ. آلیسف» جنابلری دیه‌در:

«روسیه حکومتینی تأسیس ایتکاندن صوڭ؛ نوبت آنی نغتوغه کیلدی. یڭی یرلر ضبط ایتو، کوچلی وکوچسز برنیچه ملتلرنی تسخیر قیلو ایچون عصرلرچه طرشقاندن صوڭ، عاقبت شول آلنغان یرلردن فائده‌لنو، روسیه‌گه قوشلغان شول تورلی ملتلرنی کوچایتو و ترقی ایتدرو ایچون طرشمق زمانی کیلدی. روسیه‌نڭ کیڭایو حرکتی گویا صوڭ چیگنه یتوب طوقتاغان توسلی کورندی. بو صوڭغی چیك‌ده یاپون صوغشندن عبارت بولدی. بو صوغش، حاضرگی احوال تاریخیه اوزرینه روسیه‌نڭ همیشه کیڭایو حرکتنده دوام ایتوی اوزی ایچون خوفلی ایکانلگنی، بوحرکت آنڭ قوتی آرتوغه توگل، بلکه

غایت مهلك صورتده ضعیفلنووینه سبب بولو احتمالینی آیرم آچیق کورسه‌تدی.

۱۷ نچی اوکتابر مانیفستی ایله بر درجه حل ایتلگان داخلی بحران روسیه‌نڭ بو کیڭایو حرکتینی اوزگارتب، حکومتنی نفتو هم کوچن آرتدرو قصدیله توبکه طابا حرکتگه باشلاتدی. لکن، بیك معلوم بولغان بر چوق سببلردن ناشی ۱۹۰۵ نچی یلنڭ ۱۷ نچی اوکتابر مانیفستی ایله داخلی بحران تمامیله حل ایتله آلمادی. بو بحران صوزولدی و ۱۹۰۵ - ۱۹۰۶ یللرده بیك اوتکونایوب اوستکه چقغان مسئله‌لر همیشه جواب کوته‌لر. «اول مسئله‌لر درحال حل ایتلسون» دیب شدتلی طلبلر باصلدی. گویا اول مسئله‌لر یوق. گویا حیات اوزیده اول وقتده بیك آرتق طولقونلاب یاکلش ایتکان وحاضر سونوب طوکوب قالغان. لکن حریت حرکتی وقتنده میدان‌غه چقغان شول مسئله‌لر جواب کوته‌لر. وطن منفعتی ایچون بو جوابلرغه مجبوریت وار. بوغنه توگل. حتی روسیه دولتینڭ حیاتی شول جوابلرغه باغلیدر.

بو مسئله‌لرنڭ حلینی کیچکدروب طوررغه، طاغن قایغوسز طنچلق‌غه چومارغه ممکن بولور ایدی. لکن دنیا اوزگاردی. ترقی ایتمه‌گان حکومتلرنڭ یرلرن روسیه‌گه قوشو، آرتق قالغان ضعیف ملتلرنی بیله‌و طریقی ایله‌گنه حکومتنڭ قوتن آرتدرو، خلقنی بایتو زمانلری روسیه ایچون منگولك بتدی، منگولك آرتقه قالدی.

یالکز اوزینڭ طبیعی قوتلری، خدای بیرگان نعمتلری و خلقی‌نڭ کوبلگی آرقه سنده‌غنه یاشاغان حکومت بو زمانغه مناسب حکومت توگلدر. ۲۰ نچی عصرنڭ فوق العاده دهشتلی بولغان بین الدول رقابتنه اول حکومتنڭ قارشو طوره آلو احتمالی یوقدر. «دولتلرنڭ قوتلری یالکز مدنیت‌ده‌گنه‌در» دیگان بدیهی بر حقیقتنی ۱۹۰۹ نچی یلده روسیه‌ده تکرار ایتوب تلگه آلورغه مجبوریت کوریلو اوزی بر شایان تأسف اشدر.

ترقی وتمدن‌گه متعلق بولغان بر طاقم مسئله‌لر، گرچه حریت حرکتی وقتنده‌غی شیکللی شاولاب طورماسه‌لرده، بیك نق، بیك قطعی صورتده جواب صوریلر. ذاتا روسیه دولتی‌نڭ کسب قوت ایتوویده شول مدنی مسئله‌لرنڭ حلنه موقوفدر:

حریت دین وحریت وجدان، تعمیم معارف، یر، صناعت‌نڭ ترقی‌یی، امور مالیه‌نڭ نغوی ونهایت روسیه‌ده‌گی تورلی ملتلرنڭ بر برسینه مقابل کیلگان منفعت وحقوقلری؛ بونلر بارسیده حل ایتلورگه تیوش مسئله‌لردر. با خصوص، دولتنڭ کیڭایو حرکتی طوقتالوب، قورال قوتی ایله ضبط ایدلگان وبر نیچه عصرلردن بیرلی اویوشق بر حالده دوام ایتوب کیلگان بر نیچه ملتلرنی ترقی وتمدن یولینه کرتو مسئله‌سی بولغانلقدن بو صوڭغیسی روسیه ایچون آیرم بر اهمیتنی حائزدر.

روسیه حکومتی همیشه کیڭایو، همیشه یڭی یرلر وباشقه ملتلر ضبط ایتو یولنده دوام ایتکان زمانلرده مملکت‌نڭ اداره‌سی عسکری و بیوروقراتیچسکی سیستم اوزره یورتوله، مملکتده یاشاوچی خلقلر آره‌سنده بولغان ملیت و مدنیت فرقلری سببلی زور اوڭغایسزلق چقمی وبونڭ سببی‌ده: حکومت اداره‌سینڭ طبیعی بر قوتگه طایانارق، تورلی ملتلرنڭ تورلیچه بولغان احتیاج و طلبلرینه کوب اهمیت بیرلماودن وبارسی حقنده‌ده بر توسلیره‌ك اداره قوللانودن کیله وهیچ بولماسه کوبدن تجربه ایتلگان Divide et impera [تفرقه توشور ضبط ایت] قاعده‌سینی استعمال ممکن بولا ایدی. ایندی، اسکی اصول اداره‌نڭ اشکه یاراماغانلغی، یڭی اصول اداره قبول ایتونڭ مجبوریتی آڭلاشلغاندن صوڭ، مملکتده یاشاوچی تورلی ملتلر آره‌سنده‌غی فرق و آنلرنڭ احتیاج و طلبلری غایت اونکون صورتده یڭیدن میدان‌غه چقا وبرنچی درجه‌ده مهم بولغان بر مسئله تشکیل ایته‌در.

روسیه‌ده یاشاوچی بو تورلی ملتلرنڭ ترقی وتمدن یولینه کرولرن، اصول معیشتلرینڭ قوریلولرن وبر برسینه قارشو بولغان منافع وحقوقلرینڭ تعیین ایتلوون کیچکترو دولت منفعتنه مهم بر ضرر کیتره‌چکدر.

یاوروپا مدنیتی برلن متمدن هم علوم و معا-
رفده یوغاریراق بولوب، روسیه‌نڭ غرب طرفنده یاشاوچی خلقلرنڭ احتیاج و طلبلری حقنده بایتاق سویله‌ندی هم یازلدی. آنلرنڭ احتیاج و طلبلری یخشوق جدیت ایله محاکمه ایدلدی. حتی بعضا آنلرنڭ حاللری حقوق بین الدول نقطهٔ نظرلرندن قارالوبده دقتگه آلندی. درست، بوندن پولاکلرگه و فینلرگه کیلگان فائده حاضرگه آزدر. لکن هیچ بولماسه، روس حیات سیاسیه وادبیه‌سنده پولاك وفین مسئله‌لری معلوم ومعین بر شکل آلمشلردر. حالبوکه، روسیه‌نڭ شرقنده طوروچی و باخصوص مقدارلری الڭ کوب بولغان مسلمانلرنڭ حالی بتونلای باشقه‌در. مملکت خلقی‌نڭ بو قسمنه یعنی مسلمانلرغه بیك آز اهمیت بیرلدی. صوڭغی یللرنڭ بورانلری اچنده روس افکار عمومیه‌سی بونلر اوستینه بیك سیره‌ك کوز صالدی. مسلمانلرنڭ تجدد و ترقیلری حقنده سوز آچلدیسه ترکیه، ایران، فاس و هندستاندن بحث ایتلدی، روسیه مسلمانلری ایسکه‌ده آلنمادی. گویا بونلر بتونلای یوقدر.

روسیه مسلمانلری روس افکار عمومیه‌سینی اوزلرینه جلب ایتماونڭ بر درجه سببی‌ده بار. چونکه، بر طرفدن مسلمانلر روس مطبوعاتنده اوزلرن کورسه‌تمیلر، اوز بارلقلرن بلدرتمیلر، اوز ملتلری فائده‌سینه طریشوب پایتختلرده آگیتاتسیه یاصامیلر. ایکنچی طرفدن، روسیه‌ده یاوروپا اصول مدنیتی یرله‌شدرو ایچون، هیچ بولماسه یڭی اصول اداره‌گه نیگز صالو بیك زور غیرت واجتهادگه توقف ایتدیگندن روسیه افکار عمومیه‌سی عمومیتله شونڭ ایله مشغول اولوب، روسیه‌نڭ شرقنده یاشاوچی خلقلرغه دقت ایتارگه وقت طابا آلمی طوردی. ذاتا بو خلقلر حاضرگه قدر سیاسی جهتدن کوزگه کورنمیلر، بلکه بارلقلری آیرم برقوم بولولری جهتندن گنه بلنه ایدی.

درست، بونلر بارده شولایدر. لکن کینه روسیه ایچون بو خلقلرنڭ بیوك برسیاسی اهمیتلری بارلقینی انکار ایتار حال یوق. خصوصا، حاضرگی سیاسی پارتیه‌لر و غ. دوماده‌غی فرقه‌لر شیکللی وقتلیچه بولوب، اوزگاره طورغان حاللرنی‌گنه اعتبارغه آلماینچه، روسیه‌ده‌گی مسلمان ملتلرنڭ ترقی وتمدن یولینه کرو احتماللرن وروسیه دولتی‌نڭ مهم بر عنصری اولمق اعتباریله حائز اوله‌چقلری قیمتنی ملاحظه‌گه آلغانده، آنلرنڭ سیاسی اهمیتلری آز اولمدیغنی اعتراف ایتمك لازم بولادر. روسیه‌ده مسلمانلر یکرمی میلیون قدر اولوب، بتون مملکت خلقی‌نڭ یدیده بر قسمینی تشکیل ایتدلر. دیمك، که روسیه‌ده ۋیلیکو- روسلر و مالو- روسلردن قالا الڭ کوب خلق مسلمانلردر. اگر آره‌لرنده برلك هم اوز آللرینه آیرم بر ملت بولوب یاشاو فکری آزغنه اویغاندی ایسه بو قدر زور گروه برخلقنڭ سیاسی اهمیتنی حائز بولماو احتمالی یوقدر.

(آخری بار)

ف. ك

غالله‌ی یولدزی.

١٦٨٢ نچی یلنڭ آوغوستنده کوکده بر قویروقلی یولدز کورلگان ایدی. شول زماننڭ مشهور هیئت علماسندن «غالله‌ی» بو یولدزنڭ روشی، قیافت و حرکتلرینی صناب طورغاچ ١٦٠٧ نچی یلده کوریلوب «که‌پلر» نام آدم طرفندن توصیف ایتلگان یولدزغه اوخشاتقان. صوڭره دخی الگره‌ك کورلگان قویروقلی یولدزلر حقنده یازیلوب قالغان معلوماتلرنی تفتیشکه کرشمش و ١٤٥٦ هم ١٥٣١ نچی یللردن باشلاب هر ٧٥ یل صایون شولوق روشلی بر قویروقلی یولدز پیدا بولغانلقنی، یولی بر، روشی بر بولغانلقنی آڭلامشدر. ایشته بو یولدزنی «غالله‌ی» یولدزی اسملاگانلر. صوڭره ایسکی قطای اثرلرینی تیکشره طورغاچ بو یولدوزنڭ بیك ایسکی عصر

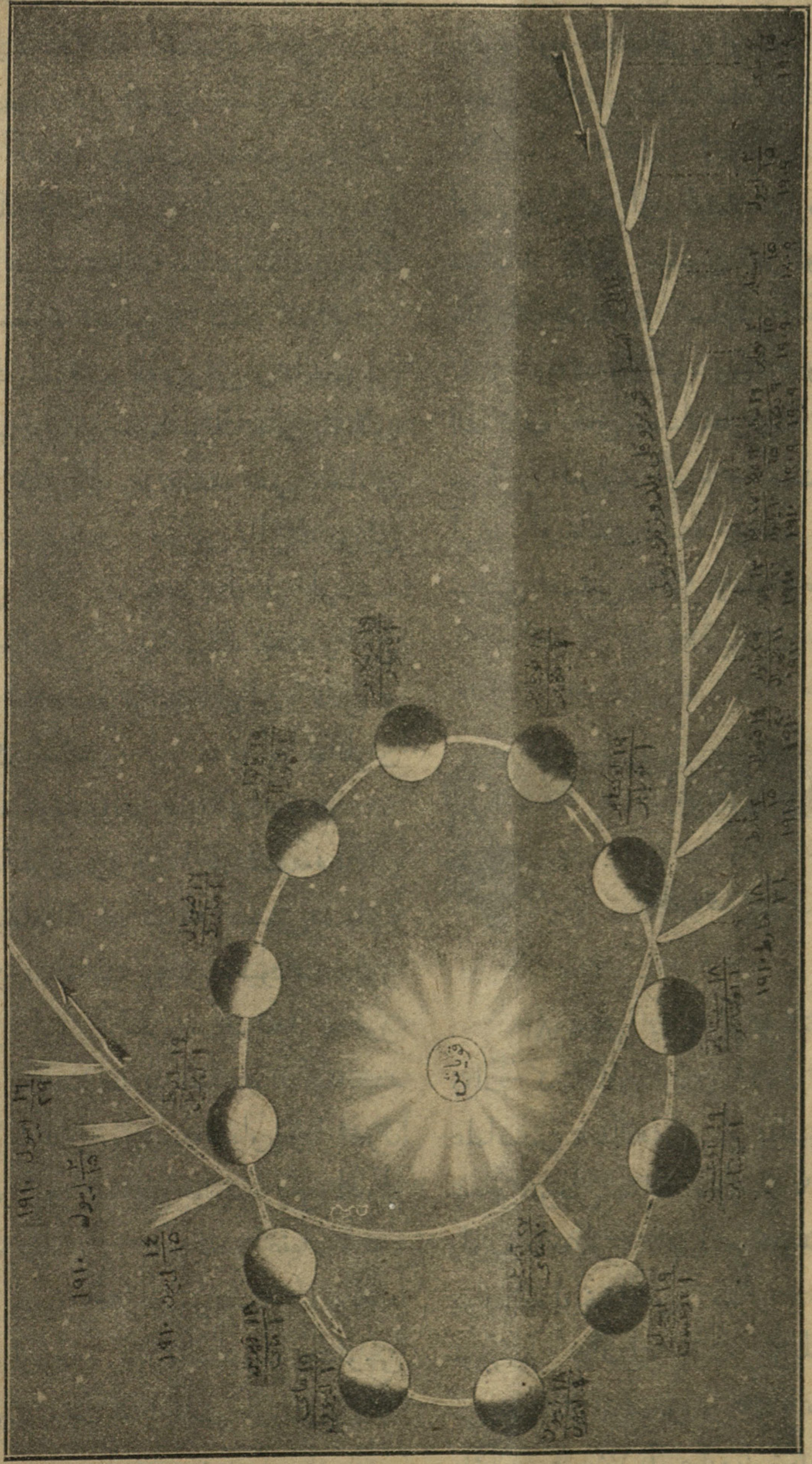

لردوك تخمینا هر ٧٥ یل صایون بر مرتبه کورلدیکی آکلاشلمشدر.

غاللەی نڭ حسابنه کوره: بو یولدز ینەدن ١٧٥٨ نچی یل باشنده پیدا بولورغه تیوش کورلسه ده، بعض بر زور سیارەلرنڭ اوزارینه طابا صوورولری سایەسنده، اوز وقتنده یرگه کیلوب یتمەگان. بلکه بر یل کیچگوب ١٧٥٩ نچی یلنڭ مارتنده کورلگان. مذکور واقعەدن صوڭ مشهور هیئت علماسی آنڭ ینەدن ١٨٦٥ نچی یلنڭ آزاغنده یرگه یاقنلاشوب ١٢ — ١٣ نچی نویابرده قویاشقه اڭ یاقن نقطەدن اوتەچگینی أیتوب قویغانلر. هم بیك آزغنه یاڭلشقانلر؛ بو نقطەدن ١٢ — ١٣ اورنینه ١٦ نچی نویابرده اوتمشدر. شوندن صوڭ غاللەی یولدزینڭ سفرینی بیك نق تحقیقلارغه کریشوب اڭ درست حسابینی طابقانلر، آنڭ یولینڭ خریطەسن ترتیب ایتکانلر و اول یرگه ئلله نیچه میلیارد چاقرملر بولوب اڭ شەب قورااللر ایله کورو ممکن بولمادیغی حالده هر کون قایسی نقطەده و یر ایله قویاشدن نیچه چاقرملغن صاناب طورغانلر.

هیئت علماسی نڭ حسابنه کوره بو یولدز بو دفعه قویاشقه اڭ یاقن نقطەدن ٢ نچی آپریلده اوزارغه تیوش؛ بو یولدز تاولکه ٣٥ میلیون چاقرم قوتیله قویاشقه یاقنلاشا. آنی باشلاب اڭ کوچلی تیلیسقوب ایله «غایده لبیرك» رصد خانەسینڭ مدیری اوزغان ١٥ سنتابرده کوردی. غاللەی قویاشقه اڭ یاقن بارغانده آڭا باری ٩٠ میلیون چاقروم یتمی قالا. غاللەی بو نقطەنی اوزغاچ ٥ نچی مای‌ده یر ایله قویاش اورطەسنه کره. آنڭ باشی یرگه ٢٦ میلیون چاقرم بولوب قویروغی یرنی قاماب آلوب یر اوستندن اوتەچك و یولدزدن ٥٠ میلیون چاقرملاب صوز یلاچقدر. یر غاز شکلندەگی بو قویروق نی کیسوب کیتکانده یرگه هیچ بر زیان کوتولمی. بزنڭ هوا غاللەی قویروغنڭ غازدن طغز و آورراق بولغانلقدن قویروقدن اوتو - بزگه سیزلمی‌ده قالور.

چین مملکتینه دین مبین اسلامنڭ دخولی حقنده صحیفهٔ تاریخیه.

چین مملکتنده مسلمانلرنڭ وارلغی همه مزگه معلوم؛ لکن آنده بو دین قای وقتده کرگان وکملر واسطەسیله تعلیم ایدلگان؟ بو طرفی همه مزگه مجهولدر. بو خصوصده سویلەنگان ویازلغان سوزلرنڭ همه سی ایمش ودیمش‌دن عبارت اولوب اشانورلق سوز نه اسلام تاریخلرنده ونه آوروپا تاریخلرنده وار ایدی. اقل مرتبەبنده کز تصادف ایتمامش ایدم. اوشبو کونلرده، اعضالرندن اولمقلغیمله مفتخر اولدیغم جغرافیون جمعیت علمیەسی اعضالرندن تصیبوزغین برله أشماقوفنڭ، خطای اچندن آلوب قایتدقلری معلوماته تصادف ایتدم. بڭا قالورسه بو معلومات، بو خصوصده کورلگان امثالندن اعتبارلیراق اولورغه اوخشیدر. مذکور مستشرقلرنڭ ایتولرینه و جغرافیون جمعیتینه عرض ایتدکلری ریفیراتلرینه قاراغانده خطاینڭ غایة معتمد ومشهور مؤرخلرندن «سی» اوزینڭ مملکت تاریخنده بویله یازمش:

«چین — هوان — تان ایمپراطورلرندن تایسزون جلوسینڭ ٦ نچی یلنده، مقدس مو — خان — ما — د (محمد عم) نڭ زمان حیاتنده، آسمانی مملکت (عربستان) دن مو - خان - ما - د نڭ آنا طرفندن آغاسی وان — غی — شی — (ابن حمزه) اوچ ملك کشیگه رئیس اولوب، کوکدن اینگان کتاب تصزین - غوئیر — آ — نی (قرآن) نی آلوب وسط دنیا اولغان مملکتکه (چین‌گه) کردی. تایسزون، کیلگان اجنبی افندینڭ ادبلی، اخلاقلی، هم عالم ایکانچلگنی کورگاچ چان — ئان‌نڭ رئیسینه (پایتخت‌نڭ شهر باشلغینه) دا — تصزین — چرین — سو (الوغ نظافت وحقیقت معبدی یعنی مسجد) بناء قیلورغه بیوردی هم وان - غی — شی جنابلرندن مذکور پایتخت چان - ئان ده اورناشوب قالووینی اوتندی. وان - غی - شی افندی

پاشامنڭ بو التفاتنی بالعین و الرأس قبول ایدوب همه یولداشلری برله چان ـ ئان ده اورناشدی. بو یرگه اجنبی مسلمانلرده کیلدیلر. اهتدا ایدوچیلر ده بولدی، شونڭ برله مسلمانلر کوبه‌یه باشــلادیلر. بونلرنڭ بر هیئت سیاسیه شکلینه کرو احتمالینه مبنی، تایسزون جنابلری ایکنچی یرلرگه‌ده مسجد بنا قیلونی وشونڭ برله مسلمانلرنی تاراتونی تیوش کوردی. چان ـ ئان جامعندن صوڭ الڭ الك بنا قیلنغان جامعلر تصزین ـ نین (نانکین) برله هوان ـ تائا ـ فو (کا-نطون) ده‌غی جامعلردر. بونلرنڭ هر ایکسی تایسزون امری برله بنا قیلندیلر».

وقعه نویسنڭ بو تحریرنده غریب کورنه چك شی وان ـ غی ـ شی‌نڭ علیه الصلاة والسلامنڭ حال حیاتنده کیلوچیلگی هم شخصی نڭ ابن حمزه اولوچلغی در. لکن اوّلگیسی «سی» نڭ اول کشیلرنی شولوقتده ترك بولغان پیغمبردن ایلچی بولوب کیلگانلر دیب اویلاوندن ناشی خطا اولوب صوڭغیسی مترجم خطاسی اولوب اصل واقعه‌نڭ صحتینه ضررسز اولسه لر گرك.

رحمة الله یلکیبایف. «سیمی پالات»

مطبوعات خلاصه‌سی

«سلطانلر کتبخانه‌سی». «نهایة الارب فی فنون الادب». «مسالك الابصار فی ممالك الامصار». فوتوغراف ایله کتاب کوچرمك. هندستانده مسلمانلق ترقیسی. جانلی فوتوغراف. اوندن شهرنده مسلمانلر. سیوش قنالی. خاتونلرنی تعلیم. دین و مدنیت. کتبخانه‌می؟

سلطانلر کتبخانه‌سی. استانبول شهرنده «طوب قپو» اسملی اورنده «سلطانلر کتبخانه‌سی» اسمنده بر کتبخانه اولوب بونڭ ایشکلری حتی قرنلردن بیرو آچلدیغی یوق، ایچنده نه کبی علم خزینه لری اولدیغی‌ده معلوم دگل ایدی. ترکیه‌ده حریت آلندیغینڭ اثری بو کتبخانه‌گه‌ده یتشوب الڭ ایلك مرتبه اوله‌رق مصرده «مجلس نظار» سکریتاری اولان احمد زکی افندی کررگه موفق اولدی. احمد زکی بك استانبولده اولندیغی مدتده بتون عمرینی اوشبو کتبخانه‌ده کچروب ۷۳۲ تاریخنده وفات اولان شهاب الدین النویری طرفندن تألیف ایدلن «نهایة الارب فی فنون الادب» اسمنده ۳۰ جلدده اولان تاریخ کتابنی مصنفنڭ اوز نسخه‌سندن و ۷۴۹ ده وفات اولان ابن فضل الله الدمشقی نڭ «مسالك الابصار فی ممالك الامصار» نام ۲۰ جلد تاریخنی فوتوغراف ایله کوچروب آلمشدر. احمد زکی بك‌نڭ اوشبو کتبخانه‌دن فوتوغراف ایله نسخه ایدوب آلمش کتابلرینڭ کاغد حسابلری ۵۰،۰۰۰ یاپراقدن زیاده‌در. فوتوغراف ایله هر کون ۵۰۰ قدر نسخه، کاغد ایدوب آلدیغنی کندیسنی سویلامشدر. قلم ایله اولدیغنده آزدن ۷۰ ـ ۸۰ عدد آدم اشلیه‌چك اشنی بر یالگزی اشلامش اولور. بلکه اوشبوقدر فائده‌لی بر شی اولدیغی ایچوندر، روسیه مسلمانلری فوتوغراف علمنی سومازلر.

«المؤید».

هندستانده مسلمانلق ترقیسی. صوڭغی یوز ییل ایچنده مسلمانلقنڭ هندستانده قازاندیغی قدر ترقینی هیچ بر دین هیچ بر اورنده قازانمامشدر. هندستانده هر ییل بر میلیون قدر مسلمان آرتوب طورادر. مسلمانلر قاشنده اقتصادی جهتدن اولماسه‌ده معنوی و ادبی جهتلرده آرالرنده مساوات واردر. ایشته اوشبونڭ ایچون عمر بارنچه اوزلرینڭ توبان بر صنفده طوررغه محکوم اولمش برهمن دیننده اولان توبان خلقلر اسلامنی اختیار ایته‌لر. اگرده اوشبو حال دوام ایتسه اقتصادی و سیاسی جهتدن هندستانده بیوك بر انقلاب کوتارگه طوغری کیلور.

«وقت».

جانلی فوتوغراف. جانلی فوتوغراف دنیانڭ هر طرفنده و هر مملکتده اعتبارغه کردی. خلقلر بوڭا تماشا قیلور و تفرج ایچون گنه یوررلر و بونڭ علم و فن گه خدمت ایده‌چکنی کوڭللرگه کتورمازلر

ایدی. حالبوکه بو نرسه علم خزینه‌لرینی آچاچق آچقچ ایمش. فرانسه دوقتورلرندن قومندون بونڭ سببندن خسته‌لکلرنڭ میقروبلرینی کشف ایدرگه موفق اولمشدر. شمدی قانلرده و خسته یرلرده میقروب لرنڭ، معیشت ایتولرینی، صوغش و قرلشلرینی اوشبو جانلی فوتوغراف ایله کوستررگه باشلادیلر.

« الجامعة ».

تربیه و تعلیم

بالالرنی تربیه و آنلرنڭ اخلاقنی تهذیب.

(غزالی، ماوردی، ابن مسکویه، مدحت افندی، اکرم بك هم اسماعیل حقی اثرلرندن مقتبس)

I

صبی بالالر جناب الله طرفندن آتا و انکاسینه ویرلمش امانتلردر. امانتنی تیوشلی روشده قایتارب ویرمك، دیناً و وجداناً بورج اولدقندن بالالرنی گوزل تربیه ایدوب، کیله‌چکده کامل انسان اولمق لرینه طرشمق هر آتا و آناغه مقدس بر بورچدر. صبی بالانڭ کوڭلی آق بر ماتیریه کبی هر تورلی نرسه‌لرنی اوزینه جلب ایدرگه مستعد اولدقندن، نی نرسه کورسه و نی نرسه ایشوتسه (کیره‌ك یخشی یاکه یمان اولسون) اوزینه آلور و کوڭلنده شول اش‌گه محبت حاصل اولور.

صبی اوّل دنیاغه قدم قویدقده، یخشی بر اسم برلن تسمیه ایدوب، اوقو یاشینه یتدیکده مکتب‌گه ویروب بعد تأمین معاشی ایچون بر هنر تعلیم قیلمق، شویله ایدوب کیله‌چکده کندی عزت نفسنی صاقلاردای حال‌گه قویمق آتا آناغه برنچی وظیفه‌در. صبی‌نی تربیه وقتنده ممکن قدر کوڭلینی یخشیلقغه میل قیلدررغه سعی ایدوب، کیوم صالوم، آشاو ایچو، کبی اشلرگه محبت ایدو وکوڭلنی بتونلای مالغه میل قیلودن صاقلامق تیوش اولور. زیرا اگر بر آدم یاشدن اوك مال عاشقی و کیوم صالم محبی اولوب اوسسه، اوسکاچده بتون فکری فایدن توغری کیلسه‌ده مال جیوچی وهرتورلی کیوم صالم، آت آربا برلن ماقتانوچی خفت اولورده قالور. اویله تربیه ایدلوب اوسمش آدملرنڭ مسلکی معلوم یا! ملت صوغه باتسه باتسون، اول آدم اوزی درجه‌گه منسون! یاکه منصب‌غه کرسون‌ده رسمی کیوملرده یورسون! یاکه فایدن کیلسه کیلسونده مال وآلتونی آرتسون! موندای آدم هیئت اجتماعیه گه دگل، اوزینه ده بر فائده‌سی یوقدر.

صبی‌نی آشاو، ایچو توغروسنده ادب وانصاف ایله اولورغه اوگره‌توب هر تورلی نفیس طعاملرگه گنه عادتلندرو یاراماز. چونکه یاش وقتدن‌اوق هر تورلی نفیس طعاملر و هر تورلی زینتلی کیو- ملر کیوب عادتلنسه الوغ اولغاچده فکری قورصاق تولترودن، یخشی کیوم یخشی فایتونده ماقتانوب یورودن اوزماز. حاصل: ۹۹ کیوم قالبی‌نڭ یوز- نچیسی اولورده قالور. موندای آدمنڭ تبرك قور- صاغندن یوقاری مقصودی اولماز.

صبی‌نی تربیه‌ده برنچی اعتنا قیلنه تورغان شی: ایبداشلر و مربیه‌لردر. یوقسه صبی بالالر اخلاقسز آصراولر قولینه ویرلسه و اویناغانی ادبسز ایبداشلر برلن اویناسه، اوسکاچ شول آصراو وشول ادبسز بالالرنڭ بر کوپیه‌سی اولورده قالور. چونکه صبی‌نڭ کوڭلی مقناطیس کبی اولوب یانده نی نرسه کورسه و نی سوز ایشوتسه شونی اوزینه جلب قیله تورر. دنیاده انساننی نچارلقغه توشره تورغان سبب لرنڭ الوغسی ناچار ایبداشلر وعقلسز دوستلردر. انسان عقلسز دوستندن کورمش ضررنی، عقللی دشمانندن کورماز. آتا آنا صبی‌ده بر یخشی اش کورسه آنی فخرلندرمازدای روشده مکافات قیلمق و کیله‌چکده شول یخشی اشنڭ تمام خلق اولوب اورنا-

شوینه سعی قیلمق تیوش اولور .

صبی‌ده ادب واخلاقغه خلاف بر اشنی کورسه برنچی مرتبه‌ده شلته قیلور، ایکنچی مرتبه قیلسه یکل گنه جزا ویرر. شولای اولسه صبی‌نڭ عیبنی تجسس ایدونی اخلاق علماسی معقول کورمازلر. چونکه نچار اشنی تجسس ایدوب کوررگه طرشو، بنونلای یاشرمای (باری بر کوروندی وبلندی دیو) جسارت اوزره قیله باشلاوینه سبب اولور. اوشنداق بر اش ایچون شلته وآچونی تکرار قیلمازغه تیوش. چونکه بر نرسه کوب ایشتولسه اهمیتی قالماوی تجربه برلن ثابتدر. شول جهتله شلته‌نی قسقه وتأثیرلی‌گنه قیلو تیوشدر .

بالا تربیه‌سی حقنده انسانلر خصوصا بزم مسلمانلر آراسینه تارالمش خطالرنڭ برسی: بالانی ناچار اشنی قیلاوده کشی برلن‌گنه قورقتماقدر. چونکه فلان اشنی قیلساڭ کشی کورر، رسوای اولورسڭ!، یاکه حکم‌گه تارتلورسڭ! دیه قورقتمق، کشی کورمگان یرده هر تورلی بوزقلقلر قیلوغه سبب اولور، بو روشده تربیه ایدلگان آدم، کشی آلدنده صنعی یاخشیلق کورگازوبن، کشی مطلع اولماسدای اورنده ایڭ توبان کشی قیلماسدای فنالقلرنی قیلور. بر آدم یخشیلقنی وجداناً محبت برلن قیلمای ظاهراً گنه یخشی اولوب یورسه اول آدمنڭ یخشیلغنده هیچ بر ثبات واشانچ یوقدر. صبی‌نی کیره‌ك درس وسبق وقتلری اولسون یاکه باشقه‌چه بوش وقتی اولسون، وقتی برلن اویناودن بالکلیه منع قیلمازغه تیوش، تاکه وقتی برلن ادب واخلاق دائره‌سنده اویناب کولسون وحرکت بدنیه برلن بدنی‌نڭ صحتنه سعی قیلسون. چونکه کون بوینچه درس یاکه اش اوستنده توتاشدن اولتورمق، صبیلرغه دگل الوغلر ایچونده معقول دگل، ضررلیدر. بو اش کیل‌چکده مزاجی وطبیعتی بوزلوب، عصبی (نیرڤنی) آورغه مبتلا اولوینه سبب کلی اولور .

عبدالقیوم بهمانی «جولبات»

تاشلانمش بالالر

(روسچه‌دن ترجمه)

بالالر تربیه‌سنده حفظ صحت قاعده‌لرینه رعایه خصوصنده روسیه‌ده تورغوچی خلقلر باشقه مملکت خلقینه قاراغانده کوب درجه آرتقه قالمشلردر.

روسیه‌ده تورغوچی خلقلر دیگان سوزدن روسلرغنه دیگان سوز آڭلاشلماسون. آوروپا روسیه‌سنده بولغوچی ایللی غوبیرنا خلقی برگه حسابلنه‌در.

بزم روسیه مملکتنده بالالر تربیه‌سی حقنده‌غی سؤال ۷۰نچی یللرده‌غنه قولاقلرغه کره باشلاب، روسیه خلقنڭ آشقمازسزلق عادت اولدیغی سببندن حفظ صحت قاعده‌لری حاضرگه‌چه‌ده کوب آلغه کیتمادکنی بالالرنڭ اولومی اثبات ایته‌در. اولوچی بالالرنڭ حسابی فالتراب کیتارلك درجه‌ده کوبدر. بر یاش‌گه یتماینچه اولوچی بالالر ۱،۱۹۶،۶۱۴: بر یاشدن اون‌بش یاش‌گه‌چه اولوچی بالالر ۹۰۴،۰۸۴ در. نه ایچون بو رقملر کوڭل‌گه دهشت بیرر قدر کوب؟ روسیه‌ده‌گی بالالر تاشلانمش بولوب تیوشنچه تربیه یوقلقنی، بو رقملر اثبات ایتمازمی ایکان؟

بو تاشلانو قارا اشچی وفقیرلر آراسنده‌غنه بولماینچه هر قایده تاشلانمش بالالرنی کوررگه بالالر بولمه‌سینه کرو یته‌چك. بایلرنڭ زور ایولرنده‌گی زینتلی بولمه‌لردن بر چیتده بالالر بولمه‌سی اولوب، اول بولمه‌ده بالالر قاراوغه قویلمش حفظ صحتدن بی خبر نادانلقی آرقاسنده اوزینڭ ئلله نیچه بالاسینی قبر یولینه اوزاتمش بر طوپاس قارنچق یاکه بالا قاراوچی قز پادشاهلق سوره. حفظ صحت‌گه موافق تربیه بولماغاچ، مسکین بالالرغه دنیاغه کیلگاچوك آغرلقلر کوررگه توغری کیله. بو بالالر بولمه‌سی دیب آتالمش بولمه‌ده، بالانی بیلاوسه ایله بیلاو، باشی ایلانگانچه بیشکن تیربه‌تو، تچقرماسون دیب آغزینه بوش ریزینی ایمی بیرو، اول یتماسه بوتقه پشروب آشاتو هم بونلرغه اوخشاشلی اشلر اشلانوب طوره‌در.

خاتونلر اوزلرینك روحانی تربیه‌لرینی آرتدروب خطالرینی راست توشنو ایله آکلاب، بالالرینی قاراو اوز وظیفه‌لری ایدیکنی بلسه‌لر اول وقت بالالرینی بتونلای بالا قاراوچیلر قولینه تابشروب اوز راحتلرینی کوزله‌مزلر بلکه بالا قاراوچی قارتچق یاکه قزچق بولسه‌ده، بالالر تربیه‌سنده آنالرغه یاردمچی گنه بولورلر ایدی.

سلامت عقل ایله اویلاب قاراساق بالانك جسمانی هم معنوی تربیه‌سی شول قدر مقدس همده آغر خدمتدرکه آنی یرینه کتوررگه اوزینك محبتی شفقتی ایله راست آنا صانالمش آنالرنگغنه کوچی یته‌چك در. اما بر نرسه‌ده بلمگان طوپاس بالاقاراوچینك کشی بالاسینك صاغلقنده نی اشی بار؟ آنی عیب ایتارگه‌ده یولی یوق، اول بالالرنی قارارغه آنك محتاجلغی مجبوره ایته‌در. کوب وقتده آنك اخلاقی بالاتربیه‌سینه‌لایق بولماغانغه اول بالالر آکا آغر یوك بولوب کورونه‌لر. اول آنلرنی شولای کورگاچ قایده قالدی مرحمت شفقت ایله یوباتو، تیك تاوشلری چقماسون ایچون بار کوچی ایله آغزلرینی قاپلارغه‌غنه طریشادر.

نادانلقلری ایله صوقر تچقانغه تشبیه قیلنمش اول خاتونلری هیچ نرسه بلمادکلرندن اوز بالالرینی هلاك ایتوده جنایتلی بولسه‌لرده آنلرنی عفو ایتارگه یولی بار. آنلر بردن کوب یللردن بیرلی کلمش فقیرلك محتاجلق ایله، ایکنچیدن نادانلق ایله خسته‌لر مثالنده‌درلر. آنلرنی ایلك دارولب آندن صوك عیب ایتارگه کرك. اما یوقاری صنف صانالمش آنالر بونلرغه قاراغانده ئلله نیچه درجه جنایتلیدرلر. ضیالی آتالمش آنالر آچی زحمت ایله دنیاغه بالا کتوردیکلری صوك اوز وظیفه‌لرینی تمام اولغان صانابمی، یاکه بالاغه قاراب اوزلرینی بالا بولمه‌سینه یابوب بارلق لذتلردن ال چیکارگه رضا اولمادقلرندنمی؟ قایو برسی بالالرنی نادان قارتچق قولینه بیگره‌ك یوقاری دنیاده دیب صانالمشلری «بوننا» دیب آتالمش بالا قاراوچی قولینه تاشلاب بالالرینی هلاك ایته‌لر.

«پتربورغ» ده بر خاتون دوقتور (طبیبه) بالالر تربیه‌سی حقنده کوب زمان تیکشروب سویلادیکی سوزلری ایله کوب خلقنك دقتنی جلب ایتدی. اول، بالا قاراوچیلرنك بالالرنی افیون ایله، مك ایله یوقلاتوب، اوزلری ایچوب یاکه باشقه بوزوق اشده بولدقلرینی اثبات ایته‌در. حمایه‌سز بالالر شوشی روشده بالا قاراوچیلر قولنده جزالنوب مشقت چیککان وقتده آنالری هیچ بر قایغوسز راحتلنوب مجلسلرده کیفلنوب اوزلرینه کره‌ك چچکلرنی جیوب یوریلر. بزم روسیه‌ده‌گی ضیالی صانالا تورغان خاتونلرنی، آنالرنی اوز ذمه‌لرنده بولغان وظیفه‌لرنی اونتوب بالالری ایله نه روشچه معامله قیلدقلرینی سویلاب اوتکون تلی ایله آنالرنی هم بالا قاراوچی لرنی بایتاقغنه جراحتلدی. محبوب جمال آقچورینا.

═══ یادکار ═══

قزان شهرینك الك معتبر عالملرندن اولان داملا عالم جان، داملا عبد الله آپانایوف، داملا صالح جان حضرتلر و مشهور سوداگرلردن عبدالحمید کازاکوف، اوتکان ۱۹۰۸ نچی ییل مای آینده حکومت طرفندن «ۋولوغدا» شهرینه یبارلمشلر ایدی. آنك واردقلرندن صوك حکومتدن رخصت آلوب داملا عالمجان حضرت عربستان و سوریه‌گه، داملا صالحجان حضرت استانبولغه، عبدالحمید افندی آوروپاغه والك صوکندن داملا عبدالله حضرت حج قیلور ایچون حجازغه کتدیلر.

مدتلری اوشبو ییل ۱۷ نچی مارتده طولدیغندن بو کونلرده حضرتلرنك هر اوچاوسی‌ده صاغ وسلامت قزان‌غه قایتدیلر، عبدالحمید افندی هنوز قایتوب یتمامشدر.

«ۋولوغدا» شهرینه واردقلرنده، نفی خاطره‌سی اولسون ایچون اوشبو دورت ذات برلکده اوله‌رق رسملرینی چیقارتقانلر ایکان. ایشته مذکور رسم، دوستلرینه و خیرخواهلرینه، بزدن صوك کله‌چکلرگه یادکار اولوب طورسون ایچون اوشبو ۸ نچی عدد «شورا» غه علاوه قیلنوب یباره‌در.

اشعار

هجولر .

آبدول آبدولیچ که .

(« اوغلم ! سیکا ئه‌یته‌م ،
کیلنم ، سین طڭلا ! »)

تاتارمی ، آرمی سین ـ بلمیم اوزڭنی ،
عجب تل بوتقاسن طانسق ایتب سین ،
قاچاندان بیرلیدر أق مق ایتب سین ،
کوچه‌ندڭ ، کوچکه آڭلاندڭ سوزڭنی !

درد مند .

شیخ سعدیدن .

بر احمق اویروتر ایدی ایشه‌ککه
سویلشمکنڭ یولن ـ اینتکدی دائم .
بری کورب ، دیدی آڭارغا : ای ، دوست !
بو اشده چیکمه زحمت ، بولما قائم ؛
طنب طورمافنی سین اویره‌ن ایشه‌کدن ،
سویلشمك سیندن اویره‌نمس بهائم !

درد مند .

برنچی آپریاده زیارت پارتریتن یبرگان
« دوستما » .

(آتالار سوزی) .

یوغارغا طاشنی ارغتقان جولرلر ،
اوز آڭفاو باشلارن تیشب اولرلر ؛
تیشك ، طابسالڭ سیڭا یابقان ایشکده ،
اوزڭنڭ یرتق آوزڭدان کولرلر !

درد مند .

یاز یته

ای قولم، تیز طوت قلمنی، شول کاغد اوستینه یاز
یازو تانوغان خلقغه بیر سیونچی سین بر آز؛
ئەیت آلارغه: «ایندی حاضر قارلار اری باشلادی
بته صالقن، کیتەدر قش، ایندی کیلە بزگه یاز».
قش بویی یوقوغه تالغان شول طبیعت عالمی
اویغانا باشلادی ایندی، کونلر اولدی هم دراز.
صحرا، اورمان، قوش و ترلك، هر قایوسی بونلرك
حال تل ایلە سویلەشەلر: «کیتەدر قش، یته یاز».
قش بویی آق طون یابنوب یوقلاغان صحرانی کور
آنده، بونده بیر آچیلوب آلارا ایندی بر آز،
اورمان اچنده قارا تال، هر آغاچدان الگاری
بر لطیف جونلی بریسن کورستوب، دیر یتدی یاز
جام، بللوردن فیولغان نچکه هم قالون چبق-
لر صالنوب توبەلردن، دیەلر هم یتدی یاز،
شول چبقلرنی کورەمسك، بر قویاش قاراو ایلە
هر قایوسی تامزادر دانه، دانه آلماز.
دخی هر بر جان ایەسی بر حرکت کوستروب
یاز یتونك شادلغندن ویرەدر اول، خوش آواز.
یاز علامتی کورنه هر قایه باقسا کده سین
هم قولاقغه ایشتلەدر تورلی تاوش دل نواز
آنده تانا سیکرەدر، بونده تایلار کشنیدر
آنده کورکه غولدریدر، بونده هم قیغلدی قاز،
اول تاغن آتا کوگارچن تورلی قوشتانلق ایتوب
انکا کوگارچن یاننده کورسته هر تورلی ناز:
گورلی گورلی یوریدر اول تیرەسنده أیلنوب
منقارندان بوس ایتوب اول قیله آنکا کشف زار
دخی صیرچق ایله چبچق آراسنده بر نزاع
اویا حقنده چغادر، صیرچق ایدوب سر فراز
چبچقه دیر: «اویا بنم، بکا قویغانلر آنی،
صایری بلمیسك بیچاره، یورمه، کیت ای عقلی آز»
چبچق ایتور: «کیلمشك سین. بن اویاغه مستحق
چونکه بن بو یرده تورام جای وقش هم کوز ویاز».

قش دن اورکوب چقمی یاتقان جانواری اورمانلرك
بارده کسب گه کریشه : کرپه ، أرلن ، یومران، آس.
قش بابای کیتوب بارا هم صحرا آق طونن صالا
بوزدان آرچولا صولار: یلغه و کول هم تورلی صاز.
ای عزیزم! منثور اوقوب یالوغر بولساڭ اگر
توت اوقو بو منظومه‌یی، هم قبول ایت، دیمه آز.

آخوند شرف الدین الـکوستراماوی (قزان)

متنوعه

اوقو - یازو بلمه‌وچیلر - بر فرانسوز ژورنالینڭ تحقیقلی حسابنه کوره : رومانیا مملکتنده اوقو باشـنه یتکان یاکه اوزغان هر یوز کشینڭ ۷۵ ی، اسپانیا و پورتکیزده ۷۲ سی، روسیه و صربیه ده ۶۲ سی، بلغاریه‌ده ۵۳ ی، ایتالیاده ۳۲ سی، آوستریا مجارستانده ۲۶ سی، یونانستانده ۲۵ ی، بلجیقاده ۱۰ ی، فرانسیه، انگلتره و فلمنك‌ده ۲ سی، گیرمانیا، اسویچ و اسویچره‌ده باری برسی اوقو - یازو بلمیدر. خلقنی اوقتو یولنه آوروپا حکومتلری هر یل ۹۵۰ میلیون صوم طوتالر. شوندن ۴۰ میلیون چمالی روسیه طوتا.

معلملرنڭ صانی - انکلتره‌ده ۱۷۷ مڭ، گیرمانیا ده ۱۳۸ مڭ، فرانسیه‌ده ۱۵۸ مڭ، آوستریا مجارستانده ۱۲۴ مڭ ۸۵۵ معلم و معلمه باردر. بونلر همه‌سی‌ده دارالفنون یاکه اورطه درجه دارالمعلمینن بترگان کشیلر. اگر روسـیه مسلمانلری علم و معارف‌ده انگلیزلر درجه‌سنه بولسالر بزده‌ده آنلرنقی درجه‌سنه عالم ۸۰ مڭ قدر معلم بولورغه تیوشدر.

خاتونلرنی تعلیم. مصرده اولان « الجامعه » ده خاتونلرغه مخصوص لیکسیه (خطبه) لر اوقولورغه باشلاندی. بو مجلس که ایرلر حاضر اولورغه رخصت یوقدر. بو طوغروسنده اقبال پك کامل کوره‌لدر.

« الهلال »

دین و مدنیت. انسانلرده معنوی ترقی اولماديغی صورتده مادی ترقی اولمق ممکن دگلدر. اوشبو سببدن هر بر ترقی و مدنیتنڭ اساسی «دین» در. اجتماعی فلاسفه‌نڭ مشـهورلرندن اولان سپنسر: « امتلرنڭ ادب و فضیلتلری هر بری دین گه مستند اولور. بعض کیمسه‌لر مدنیت نی علم ایله عقل گه بنا قیلورغه اجتهاد ایتسه‌لرده بوکا موفق اولماز کبی کورنورلر » دیبور. واقعا باشلگنده دین تربیه‌سـی آلمادیغی حالده عالیجناب اولەرق یتشمش ملحد و زندیق کورلدیکی یوقدر. « المنار »

فرانسیه‌ده اسلاملر حقنده خطبه. فرانسیه‌ده « لیون » شهرنده اولان « نشر تعلیم » جمعیتنڭ بیوك آدملر حضورینه چیقوب مصر عالملرندن محمد افندی لطفی جمعه اوشبو مضمونده خطبه سـویلامشدر : « اوچیوز میلیوندن عبارت اولان مسلمانلر آراسنده بر حرکت وارلغی هیچ کیمه یاشرون دگل. بو حرکت ایسه دین ایله مدنیت نی تطبیق ایتمکدن عبارتدر. مسلمانلر مدنیتنی اوزلرینڭ دینلرینه موافق کورگه و ایسکی زمانده اولوب‌ده بو کونده اونودلمش علملرینی ترگزوب اوز آرالرینه تاراتورغه و بونڭ ایله برابر حاضرگی مدنیتنی قبول قیلورغه طریشه‌لر. اسلاملرده اولان حرکت ایشـته بوندن عبارتدر.

اسلاملرنڭ اوزلرندن باشقه‌لرغه قارشو طورمق، جبر و جفا ایلامك معناسی ایله اتحاد ایتمکلر یناڭ اصلی یوقدر. بو طوغروده یازلمش نرسه‌لر اصلسزدر.

«اللواء»

کتبخانه‌می؟ .. بو یرنی یازوب او- طوردیغم وقت یکی باصلوب چیقغان «وقت» نی کتوروب ویردیلر. اعلانلرینه کوز صالدیغمده «شرق کتبخانه‌سی» «معارف کتبخانه‌سی»، «عصر کتبخانه‌سی»، «صباح کتبخانه‌سی»، «یول کتبخانه سی»، «شرقده اڭ بیوك کتبخانه»، «ملت کتبخانه‌سی» اسمنده اعلانلر کو- رلدی. بونلر هر بری کتاب دکانلری، کتاب مغازه لریدر. کتابخانه یا که کتبخانه دیه کرك عمومی و کرك خصوصی اولسون کتابلر حفظ ایدلنه طورغان اویلر و بوله‌لرگه آیتولنه‌در، ایدی. خدیو کتبخانه‌سی، کتبخانهٔ عمومی، بایزید کتبخانه‌سی کبی. کتبخانه سوزندن ده کوبراك وقت اهل خیرات طرفندن وقف ایدلمش کتابلر صاقلانمقده اولان اورنلر آڭلاشلور ایدی. نه اولدی‌ده بزم کتابچیلرمز اوشبو اصطلاحنی بوزوب کتاب صاتوله طورغان دکانلرینی کتبخانه و کتابخانه دیه آتادیلر؟ بو اشلری معروف بر اصطلاحنی بوزمق دگلمیدر؟ احتمال که بونلرنڭ اوشبو اشلرینه بزلرده کتبخانه‌لر اولنمادیغی سبب اولمشدر. فقط بو کون اولمامش بر شینڭ ایرته‌گه ده اولمیه‌چغی دعوی ایدلماز. اگرده بزلرده کتبخانه‌لر آچلورغه باشلانسه اوشبو اسمنی اولگی صاحبی دعوی قیلوب آلاچقدر. شرق، عصر، معارف، صباح، یول، ملت بو حالدن خبردار اولوب طورسونلر!

بر حکیمنڭ اون نصیحتی. بر حکیم اوشبو اون تورلی نصیحتنی آیتوب قالدرمشدر: ۱) راست سویله. ۲) اشڭنڭ الوغ وکچوك یرلرینڭ همه‌سینه دقت ایله قارا. ۳) بو ساعتده اشلرگه یاراغان اشنی حاضروك اشله. ٤) هر اشنی محبت ایله اشله. اگرده یاڭلش قیلغانڭنی بیلسه‌ڭ حقلق غه قایتودن باش تارتمه. ۵) بورچڭنی حاضروك توله. ٦) فائده سز ایبده‌شلرگه باغلانوب یورمه. ۷) ایسرتکچ ایچمکدن اوزڭنی صاقله. ۸) بخت‌که طوغری کیلوگه اشانوب طورمه. ۹) هر کشی‌گه ملایم معامله قیل. ۱۰) اشلرڭده نق بول.

چیلابی شهرنده اسلام قرائتخانه‌سی. بو شهرده اولغان عمومی اسلام کتبخانه‌سینڭ بناسی ۱۵۳۰ صوم قیمتنده اولوب ۲۰۰ صوملق منقول جهازی وار. ۱۹۱۰ نچی ییل باشنده جمله کتابی ۱۲۷۸ دانه و۸۳۳ جلد. قیمتی ۱۱٤۸ صوملقدر.

مطبوعات ادبی. دین‌گه و آدمچیلك گه، عمومی ادبلرگه مخالف اولغان عرض وناموسلرغه تیولگان، غیبت ونمیمت قبیلندن کورلگان نرسه‌لرنی باصماز ایچون ایتالیا مملکتنده اولغان باصمه خانه‌لر اوز آرالرنده اتفاق توزومشلردر. بوندن مقصودلری ایسه ادب‌گه خدمت ایتمك وتربیه‌سزلك اسملرینی کیله‌چکلرینه قالدرمازسزلقدر. (رسول اکرم حضرتلری: «المسلم من سلم المسلمون عن یده ولسانه» همده: «من حسن اسلام المرء ترکه ما لا یعنیه» مضمونده سوزلر سویلادیکی ایچون روسیه مسلمانلرینڭ صوفیلری شاید بو اشنی موافق کورمازلر).

چن بخت.

VII

(محرری یارالله مرادی)

ادهم افندی ایله منیره خانم، بر برسینه عمرلك یولداش بولوب پارلاشدقلری بعدنده، ادهم، منیره‌نی اوز خانه‌لرینه کتوروب یاشی باشلادیلر. حلیم افندی ایله فاطمه خانم، اوغللری ادهم ایله کیلونلری منیره‌نڭ حرمتلو رئیسلری اولنوب چن کوڭلدن جناب حقدن ایزگولك و طنچلق صورابقنه اوطورمقده ایدیلر.

بزنڭ تاتار ملتی آراسنده شویله بر قائن آنا و قائن آتالر بارکه، اوغللاری ایله کیلونلرینڭ مبتلی یوز بلەن قاراشولرینه کونلەشوب حتی کوندوز برگه اوطورغانلرن و اوچراشقانلرن کورسەلر زور بر عیب ایتوب سویلیلر. شوڭا کوره بر برسندن آیرلوب طورسونلر و طنچ اوطورماسونلر، دیب یوق بر خدمتلرینی تابوب بیچاره کیلونلرینی تا کیچ یاتار وقتلری یتکانچی آرتندن توشوب جنتکلەب و تبکشروبکنه طورالر. هیچ اورنسز برده سوز چقاروب کیلون بیچارەنی کونده بر ایکی مرتبه تیرگەب آلونی اوزلرینه بر مقدس وظیفه صانیلر. ایشته کوب اورنلاردەغی کیاو آناسی قائن آنالرنڭ حاللری بویله اولدیغندن، بیچاره بزم ملتمزنڭ نی قدر یاش خانملری، یاشلەیگنه آلما کبك معصوم و معصومه بالاچقلرن قالدروب توفراق آستنه کوملەلر و قایسی بر قالغانلری ده قانسز، حالسز و عمرلك آورولر آلوب عمر بویی جفا چیگوب مڭ بلا و حسرتلر ایله عمر اونکارەلر. کم سبب بولارغه؟ هر قومنڭ ترقی و سعادتی ایچون، کیرەك نرسەلرنڭ ایڭ مهمیده عائلەلرینڭ تمام اصلاح اولنوب هر نرسەسی ترتیبلی اولارق شول عائلەلر ایچنده چن انسانلر یتشووینه موقوفدر. اگر عائلەلرده هیچ بر دوستلق و اتفاق اثرلری کورنمەسه، کوندن کونگه سویەککه تالاشقان ات صوغشی منظرەلرن کورسەتسه، اول ملت نی قدر اجتهادلرن صرف ایدوب قاراسون، مطلوب بولغان سعادت و راحتلرگه نائل بولاچق توگلدر.

منه حلیم افندی ایله فاطمه خانم، عائله حقندە بویلەچه حاللرنی گوزل توشنمش کمسنەلردن اولوب ادهمنی اویلەندرگاچ، نی روشده معیشت ایتەچکلرن و نیندی طرزلرده عائلەنی یاشاتەچەکلرن فکر ایب قویمشلر ایدی. تیوشلی تدبیرلر آلدن حاضرلەب قویلسه، اش وقتنده آپتراب طوررلق بولمی، بیك یگللك بلەنگنه نتیجەگه نائل بولالر. منه حلیم و فاطمەلر اوشبو فکرلرنی کوبدن توشنوب کیلەچك کونلری ایچون مخصوص پلان حاضرلەب قویمش ایدیلر. بناء علیه ادهمنی اویلەندرگاچده طنچلق اوزره یاشامغه باشلادیلر. عائلەلرنده وقت بوشقه کیچرلمیدر ایدی. هر وقتنڭ اوزینه مخصوص بر اشن تعیین ایتوب شول ترتیبلرنی هیچ بوزمیلر ایدی.

ادهم افندی، رفیقەسی منیره گه کونده بر نیچه وقت تعلیم بیرەگه باشلادی. اوقو، یازو، دین و ادب کیبلردن گوزل خبردار بولوب بر قش ایچنده منیره خانم یاخشوق معرفتلی بر خانم اولمش ایدی. ترکچه کتاب و یازولرنی مشقتسز اوقی آلا، یازوویده درست و املاغه موافق روشلرده اولوب کوندن کون اجتهاد ایتوب تحصیلنه دوام ایتمکده ایدی.

منیره عاقله و تواضعلی بر خانم اولوب قائن پدری حلیم افندی ایله قائن انکاسی فاطمه خانمگه تیوشلی خدمتلرنی ایتودن هیچ باش تارتمیدر ایدی. حلیم نڭ عائلەسندەگی آشاو، ایچو، یاتو، طورو، اوقو، یازو، پشرو، چیگو و نگو کبی عائلەگه مناسبتلی اشلر هر بری بیك ترتیبلی و تمام تیوشلی وقتنده ایدی.

جناب حق حضرتی بنی آدمنی خلق ایتدوکندە، برابر «عقل» دیگان قیمتلی بر جوهر نیده احسان بیورمشدر.

آدمنڭ حیواندن آیرماسیده، شول عقل ایله اولدیغی شبهەدن خارجدر. آدم هر نه راحت و سعادتن، عقل و آڭا قوشلغان «تجربه» دیگان شیلردن تابادر.

بزنڭ تاتار ملتینڭ ضعیفلیگینه بیوك سببدن شول فقیرلکدر. آقچه بولماسه، هیچ شی اشلەب بولمایاچاغی بارچەمزنگدە معلومیدر. بزنڭ بیچاره تاتار خلقی یلدن یلغه فقیرلەنه، نیندی زور زور بایلرمز اعلان افلاس ایتەلر. موڭا سببده: خلقمزنڭ «اقتصاد» دیگان شیدن بنون بتونه خبرسز بولوب عائلەلرینی غایت مسرفانه روشده یاشاتولریدر. بای لرمزنڭ عائلەلرندەگی آشاب ایچولر، قوناق چاقرولر، قداغی و قداچه بولوب چابولر، کیف و حضورلقغه چفولر، نظر دقت و اعتباره آلنسه، کامل نادان و هنرسز،

تیری یاری بله‌نگنه اش یرتوب بایلق اسمن کوته‌رگان، قالن قورصاق آبزیلرمزنڭ کیله‌چك کونلری بیك تهلکه‌لیدر. آتا باباسندن بیرلی بای و شهرتلی بولوب کیلگان تجار افندیلر بزنڭ ملت آراسنده هیچ یوق دیب ئه‌یتورلکدر. بایراقلردن کوروب مطلق نفس و سودا اسیری بولغان آز صومالی قرداشلرمزنڭ حاللری بیگره‌کده قزغانچلیدر. بیك تیز وقتده کیسه‌نی آرچوب فقیر بولوب یورگانلرمزنڭ عددی بیك تأسفلی روشلرده‌در. درست، باشقه ملتلرده‌ده اورنسز یرگه آقچه صرف ایتولر یوق دگلدر، حتی قایسی بره‌ولرنده بزنکندنده نیچه الوش آرتق و زووردر. لکن آلارنڭ بای شرکتلری، علم و معرفتلری، هنر و صنعتلری هیچ اوزلرینه بتمز و توکنمزلك بر مالدر.

بناءً علیه بر کون هیچ پاره‌سز بولوب آچ قالسه‌لر، ایکنچی کونی کیسه طولی آقچه‌غه مالك بولوبنی استی نی کیره‌ك هر قایسی سنی حاضرلی آلالر. اما بز آقچه‌سز بولوب قالسه‌ق نی اشلی آلامز؟! قارت، قارچق و بالالرمز تلانچی بولودن، ملا و ایشانلرمز دعا صاتودن، یاشلرمز ژولك بولوب کیسه‌گه کرودن، یاش خاتون و قزلرمز فاحشه بولوب باردا کن چرودن باشقه نیگه یاریمز؟! تأسف!

منه حلیم ایله فاطمه کبی یاخشی عائله باشچیلرمز بزنڭ هر خانه‌لرده بره‌ر و ایکیشه‌ردن بولنسه‌لر ایدی، ملتمز بیك تیز ترقیگه یوز طوتوب استقبالمزده امیدلی و کوڭلنیده یاخشی شادلاندررلق روشلرده سیزلور ایدی.

حلیم ایله فاطمه خانمنڭ باشقه‌لردن آرتق و یخشی عائله‌نی توشنولرینه اصل نی سبب ایله اولغانون البته توشونمك ایسته‌وچیلر بولور. حلیم افندی ایله فاطمه خانم هر ایکیسین کچوك وقتلرنن گوزل تربیه کورمگانلر، اوقوغان یرلریده شول ایسکی حمام ایسکی طاس تاتار مدرسه‌لری بولغان، لکن آلارنڭ بو روشده حمیتلی و آچیق فکرلی بولولرینه ایڭ زور سببده، «مطبوعات» و «ادبیات» دیگان نرسه‌لر ایدی. نیدندر بزنڭ خلق رومان و حکایه کتابلرینه فقط بر معنی‌سزلق نظری بله‌نگنه قاراب برده یارالتمیلر، لکن قارالغان فکرلرنڭ آغاروینه؛ تعصب و جهالت ایله قاپلانغان قلبلرنڭ آچلووینه ایڭ اوّل کیره‌ك نرسه‌ده عبرتلی حکایه و ملی رومانلردر. باشقه ملتلر جمله‌سی، ترقیگه یوز طوتقانده اوّل رومان، حکایه و تیاتر رساله‌لری یازوب اوز طورمشلرینڭ نی روشده ایدوکنی تمام تصویر ایدوب کورسه‌تکانلر. بعض ناچار عادتلرینی باشقه ملت کشیلری کوروب کولمسدن بورون اوزلری سیزوب کولوب و خورلاب نیچکده آرالرندن یوغالتورغه طرشقانلر. روسلرنڭ گوگل نام بر محررلری بو طوغروده مشهور بر ذات بولغان. بناءً علیه بزنڭ قایسی بر رومان و حکایه‌لر یازوب شغلله‌نوچی یاش ادیبلرمزگه اول بزنڭ مسلمان خلقنی خورلاب یازغان دیب اظهار عداوت ایتمه‌ینچه، ملتمزنڭ ناچار حاللرینه و کیله‌چك کونلرمزنڭ قورقنچلی ایدوکینه، بو بیچاره یوره‌گی یانغان، ملت و دینن قزغانغان دیگان فکرلرنی چغاروب اوزینه بافماینچه یازدوقینه قاراب یخشی بر نظر محاکمه‌دن کیچررگه تیوش قرداشلر! حقیقت ایچون هر نره‌ده جان قربان اولمالیدر....

بز اوزاق مسئله‌گه کروب کیتدك. بو اورنده یازیلووی بر آز اورنسزراق کبی کورنسه‌ده، کیره‌کلی بر بحث بولغانغه کوره‌گنه یازدق. ایندی کیلیك ادهم و منیره‌نڭ حاللرینه. ادهم ایله منیره بر برینه محبتلی و بر برندن رضا اولوب یاشامقده ایدیلر. منیره، ادهمدن یاخشی تعلیملر آلوب علم و معرفتدن گوزلچه خبردار بر خانم اولدی. حتی روسچه‌ده اوقو، یازو و سویله‌شر قدر اشنالق پیدا ایتمش ایدی. بو وقتلرده ادهم ایله منیره‌نڭ رفیق الحیات اولوب پارلاشدقلرینه تمام ایکی سنه قدر وقت کچمش اولوب والده‌لك و بالا تربیه‌سنه دائر یازلغان کتابلرنی مطالعه قیلورغه حاجت توشدی. کیله‌چك معصوم بالالرینڭ سعادتی ایچون حاضردن اوك وقت قاچرماینچه تیوشلی حاضرلکنی کوره باشلادیلر. اوشنداق حلیم افندی

و فاطمه خانمده اوغللری ادهم نڭ بالاسون کورمك ایچون جان آتوب کوتوب طورمقده‌لر حتی اسمنه قدر بیله تعیین ایتوب قویه‌شلر ایدی .

بزنڭ خلق دخیده بالاغه اسم بیرگانده‌ده بیك اعتبارسز بولالر. مثلا یاخشی وگوزل ذاتلرمزنڭ کوب اورنده اسملری بیکباو، بیکتیمر، بیکچنته‌ی کبی مجوسیلکدن قالغان اسملر بولا؛ فحش، فسق وفساد ایچنه قایناغان تاتارلر تاج الدین، ضیأالدین، نور الله، نبی الله وخیر الله دیمك کبی اسملرگه مالك بولالر . و نیچه ایشان وملا بالالرینڭ اسملری ایکی و اوچ تورلی کتاب اسملری اولوب، نادان خلقنڭ لیده یاخشیلاب کیلمه‌ینچه تورلیسی تورلی روشده بوزوب ئه‌یته‌لر .

حلیم افندی اوغلی ادهمنی اویله ندروب عائله حاللرینی تمام بر ترتیبکه صالغان کبك اصول معیشتلرینی یاخشی یورتمگه باشلامش ایدیلر . دنیاده یاشامق ایچون تأمین معیشت مسئله‌سی ایڭ برنچی مهم اورننی طوتمقده‌در . حلیم افندی کندیسی بر فروکته کیبتی طوتوب تجارت ایله مشغول ایدی . اما ادهم ایسه ، بر نیچه ارمن و یهود کشیلری ایله شرکتکه قوشلوب بر مطبعه صاتوب آلدقلرندن غزته، کتابلر و غیری شیلر طبع ایتوب کسب ایلامکده ایدیلر . بناءً علیه اقتصادقه بیك دقت بیورمقله معیشت جهتلرینده گوزل روشده تأمین ایتوب هیچ کمسه‌یه بورچلی و محتاج اولمایوب یاشامقده ایدیلر . عائله لریده طنچ ، معیشتلریده یاخشی ، نه گوزل طورمش ! ! . . . .

منیره اوزینڭ بختلی ایدوکندن بیك قوانوب هر وقت جناب الله‌غه چوق تشکرلر ایتمکده ایدی .

هیچ نرسه ، بر سببسز بولمی ، جناب حق هر نرسه‌نی بر سبب و حکمتکه موقوف ایتوب یاراتقان . لکن بز بنده‌لر غفلت اینوب تیوشلی سبب و تدبیرلرینه کرشمه‌دوکه‌زدن کوب وقت حاللرمز بیوك مشکلاته دوچار اولمقده‌در . بناءً علیه یاخشی معیشت صاحبلرمزدن اورنه‌ك آلوب طورسه‌ق ، استقبالمزده سعادتلی کونلریمز اولور ایدی . بو خصوصلرده هر قایسی‌مز قولدن کیلگان قدر خدمتلرنی ایتودن هیچ تارتنماینچه ملتنڭ سعادتنه اسلامیت نڭ رواجنه خلوص قلبلردن چالیشمالیدر . عاجزلریده ملته بر آز نمونه چك اولمازمی امیدی ایله اوشبو اثر عاجزانه‌می تحریره جرئت ایتدم .

ادهم افندی ، ملتنه قولندن کیلگان قدر ملتنڭ سعادتی ایچون جان آتارغه حاضر طورغان بر آرسلان ایدی . اگرده بویله آرسلانلریمز چوق اولسه ایدی، ملتمز بو یکرمنچی عصرده الف با مسئله‌لری ایله باش واتماینچه چن شهرتلی و بیوك بر ملت اولور ایدی . . . .

« صوك »

لطائف

۷۹

حضرت عیسی‌نڭ کوکدن اینمکنی انکار قیلور، بونی مجلسده اولان خلقلر ایشدوب بیلوب قالسونلر ، امیدی‌ایله بر آدم، چیتدن کلمش مسافردن: «تقصیر! آخر زمانده حضرت عیسی‌کوکدن یرگه ایناچکمیدر ؟» دیه صورمش . بونڭ قصدینی سیزدیکندن مسافرده : «ایناچك واینديکی ایله سزنڭ کبی خنزیرلرنی اولدره‌چك ! » دیه جواب ویرمشدر .

۷۸

بر بر ینه یول ویرشمادیکلری سببلی باڃقغه باتمش روس یکینی، اوزینڭ قارشوسینه کلوچی مسلمانغه آچیغی کلدیکندن: «دوڭغز!» دیمش. مسلمان‌ده بوڭا قاراب: «پك گوزل: اوکازلی آولنده اوکازلی ملا لقمان حکیم قنظفروف!» دیمشدر. (گویا بر بر ینه اوزلرینی تقدیم ایتشمش اوله‌لر) .

٧٦

انسانلرنڭ اصللری میمون دیه اعتقاد ایتمکده اولان کیمسه‌لرنڭ فکرلرینی سویلاوچی بر فیلسوف‌گه روحانیلردن بری اعتراض ایتمك اولوب: «بزم اصلمز نیچون میمون اولسون!» دیدیکنده فیلسوف: «عفو ایدکز، سز انسانلردن میمون اولمش مخلوقلر اولدیغکز ایچون بنم سوزم سزه عائد دگلدر!» دیمشدر.

٧٧

زور امیدلر ایله چیسطای شهرینه واروب ذاکر حضرت‌که انابت کتورمش بر ذات «ایشان حضرت‌سینی بویله مدح قیله وشویله تحسین ایته‌در» سوزینی ایشتمك طمعسی ایله، زور بر مجلسده اوزینه یاقین اوطورمش بر آدم‌گه خطاب ایله: «یه ملا غلمان! شیخ حضرت بنم حقمده نه‌لر سویلیدر؟ سن آنڭ خاص مجلسده‌شی اولدیغڭ ایچون سرلرینه مطلعسین!» دیمش. غلمان آخوند حضرتلری «سزنڭ حقکزده — ایچکان آراقیلرینی توگوب بتروب بولسه امید یوق دگل — دیه سویلیدر» دیمش.

٧٨

«اصول جدیده ایله بالا اوقوتمق حقنده بزنڭ بخاری شریف‌ده عادت بولمغان، تعامل یوق، شونڭ ایچون بز بوڭا رضا بولمایمز» دیگان بخارالی بر عالم‌گه قزانلی بر یاش سوداگر: «افندم! قوللری غنه دگل حتی موینلری کوکرکلری آچیق روشده اوینی طورغان روس قزلرینی سیرکده تماشا قیلوب حضورلانوب اوطوردقڭزنی کوردك یوقسه بوشی خواجه بهاء‌الدین‌دن عادت اولوب قالمیشمیدر؟» دیمشدر.

٧٩

اوزینه کوره بر دعوانی اثبات ایتمك اولوب، فرانسه دولتنده بو حال شویله و بویله دیه عریض وعمیق معلومات صاتوب مقاله یازوچی بر افندیگه «عجبا سز، فرانسزچه وروسچه، حتی عربچه وترکچه‌نی گوزل بیلمادیککز و اجتماعی فنلرنڭ اسملرینی اولسون ایشتمادیککز حالده فرانسزلرده اولان بویله حاللرنی نه کبی شیلرگه استناد ایدوب یازدگز وبو کبی الوغ دعوالرنی کیملرگه تایانوب مطبوعات‌قه عرض ایتدکز؟» دیمشلر. افندی ایسه: «بن بونی رشید قاضینڭ مرآتلرنده اوقودم» دیه جواب ویرمشدر.

٨٠

شهر باقچه‌سنده بر غیمنازیستکه ایله سویلاشوب یوری طورغان یاش بر یکتنی کوروب، تاتار بایلرندن بریسی: «انم بزنڭ مسلمانلرغه بو روشده خلق کوزی آلدنده مارجه ایله سویلاشوب یوررگه یارامی، اویالورغه کرك!» دیه وعظ ایتورگه باشلادیغنده یکیت: «بو وعظڭنی فلان اورامده وفلان نومیرلی یورتده یاشروب آصری طورغان سویارکه مارجه‌کنی تاشلاغان صوڭ بکا کیلوب سویلارسن، یارارمه؟» دیه جواب ویرمشدر.

«امام غزالی» رساله‌سینی انتقاد.

I

بیوك ذاتلرنڭ ترجمهٔ حاللرینی بیلمك تهذیب اخلاق حقنده خدمت ایده‌چکی شبهه‌سز. لکن بویله خدمت ایتدرمك تکفیله شجاعت و اقتدار علمیسینی مدحده غلو ایدوب ده انتقاد ایدلنه‌چك حاللردن اکثریا کوز یومق حقیقت حالده ترجمهٔ حال‌گه خیانت اولور. انسان نه قدر بیوك اولسون کنه خطادن خالی اولمیه‌چغی، لا اقل یوزده بر قصوری اوله‌چغی معلومدر. بناء علیه بر ذاتنڭ ترجمه‌سی حقنده معلومات ویرمك ایستیان ذاتلر، شول کیمسه نیچوك اولور ایسه شویله کوسترمالیدرلر.

روسیه تربیه عالملری آراسنده، بوریس غادونوف حقنده راژ دیستوینسکی ایله پوشکین یازمش ترجمهٔ حاللر مقبول دگلدرلر. زیرا بونلرنڭ اولگیسی

نه درجه ده تفریط ایتسه صوڭغیسی شول درجه ده افراط ایتمشدر.

اخلاق تصفیه‌سی وعالی جنابلق خصوصا ملیت اورلغینی ساچار ایچون صوڭ پیداغوغیا عالملری خاص برکشی بیوغرافیه سندن بیگراك ، خیالی ترجمهٔ حاللر انشاسینه تشبث ایتمشلردر. ترجمه صاحبینڭ بر حسن خلقنی سویلادیکی صوڭ تابان تابانه ضد اولان ایکنچی برسینی سویلامك حقیقتا اخلاق غه خدمت ایتمی ، دعواسنده درلر.

بن شو یاقین آراده «امام غزالی» رساله‌سینی اوقوب چیقدم. مقصدم غزالی ترجمه‌سی ایله آشنا اولمق ، طوغروسی غزالینی تانیمق ایدی. غزالی حقنده بر روس معلمندن ایشتدیکم سوزلر درست اولمش ایسه «امام غزالی» رساله‌سینی یازوچی اخلاق غه خدمت ایتمك امیدی ایله غزالی ترجمه‌سنڭ بر آز شمارته توشدیکی خاطره کلور.

نمسه عالملرندن «کوشه‌ن» نڭ «غزالی ترکلگی» اسملی اثرینی اوقومش روس معلمی مذکور اثردن نقل ایله دییور: «غزالی مرتبه وشهرت سویار، خصوصا بیوغرافیه‌سینه مال ایدوب قالدررلق غریب وقزق حاللرنی اشلامکنی ایستر، شوڭا اقدام قیلور لکن آچوچان وهضمسز بر ذات اولمش. استاذی امام الحرمین بر کون «یا فقیه!» دیه خطاب ایتدیکینه خورلانوب کیفی کیتدیکی یوزینه چیقمشدر. اگرده غزالی مرتبه وشهرت سومامش اوله ایدی «یا فقیه!» خطابنه نیچون کیمسنور ایدی؟ نظامیه درسلرینی تاشلادیغی ایله اوزینڭ ترجمهٔ حالینه حقیقتا عجب‌که قالدررلق بر سرمایه برافمشدر. — استوی علی العرش — مسئله‌سنده محمود زمخشری‌گه ویرمش جوابلری اوزندن غیریلرنی برشی آڭلاماز قدر درجه‌گه تنزیل ایدوب، جاهللر بلکه حیوانلره اوله‌چق خطابلر قوللانمشدر. بوده غزالینڭ هضمسز طوغروسی‌ده تربیه‌سز اولدیغینڭ اثریدر».

معلم حکایتی بونده تمام اولدی. بو حکایتده احتمال قصورلر واردر واحتمال‌که انتقادغه الڭ لایق اولان شیلر قالمشدر. غزالینڭ اوزینڭ استاذینه کیفی کندیکنی بن هم بر اثرده کورمشیدم. بنم آڭلادیغمه‌کوره غزالینڭ «نظامیه» درسلرینی تاشلاب غزلت ایتمه‌سی خلقنی تعجبه صالوب، ترجمهٔ حالینه فقط سوز کوبایتمك و بو اشلرنده خلقلر طرفندن محاکمه ایدلمك قصدینه مبنیدر. لکن غزالینڭ بو حقده اوزینڭ یازمش شیلری (امام غزالی رساله‌سی بیت ۳۵) اول اشلرنڭ سببنی کلیا باشقه تورلی کوسترمشدر. ایمدی اوشبو مسئله‌نی محاکمه ایدوب حقیقتنی نشر ایتمککز مطلوبدر.

ع. سویندك.

«اوفا»

تصحیح.

۷ نچی عدد «شورا» ده «تقریض» بابنده ایکی سطر عبارت توشوب قالغان. «ناظمة الزهر» خصوصنده اولغان «شیخ زین‌الله افندی» جمله‌سینی: «شیخ زین‌الله حضرتلرینڭ ولد نجیبلری ملا عبدالرحمن افندی» دیه اوقورغه و «جواهر الایقان» خصوصنده اولان «کتابلری» سوزینی «ترکستان طرفلرنده اوشبو طرزده اعتقاد کتابلری» دیه اوقورغه تیوشلی. قلم ایله توزاتولسه دخی ده یخشیراق اولور.

محرری : رضاء الدین بن فخر الدین.

ناشرلری : محمد شاکر و محمد ذاکر رامیفلر

«شورا» اورنبورغده اون بیش کونده بر چققان ادبی، فنی و سیاسی مجموعه در.

آبونه بدلی: سنه‌لك ۵ ، آلتی آیلق ۲ روبله ٦۰ کاپك.
«وقت» برلن برگه آلوچیلرغه :
سنه‌لك ۹ ، آلتی آیلق ٤ روبله ٦۰ کاپك در.

ТАКСА ЗА ОБЪЯВЛЕНІЯ: НА 2-й СТР. ОБЛОЖКИ 30 КОП., НА 3 и 4 СТР.—20 К. ЗА СТРОКУ ПЕТИТА.
АДРЕСЪ: г. Оренбургъ, Редакція журн. „ШУРО“.

اورنبورغده «وقت» مطبعه‌سی.

ТИП. ГАЗ. „ВАКТЪ“ ОРЕНБУРГЪ.